

Bokrecensioner
Book Reviews

Visdomens hus

Ronny Ambjörnsson & Mohammad Fazlhashemi: *Visdomens hus. Muslimska idévärldar 600–2000*. Stockholm: Natur & Kultur, 2017. 362 s. ISBN 978-91-27-15291-5, inb.

Hur ska man sammanfatta 1400 års muslimsk idéhistoria för läsare som förmodligen inte har förkunskaper i islamisk historia? Det är ingen lätt uppgift Ronny Ambjörnsson och Mohammad Fazlhashemi tar sig an i sin populärvetenskapliga bok *Visdomens hus: Muslimska idévärldar 600–2000*. Kanske är det därför de börjar långt tidigare, på 5000-talet f.Kr., och berättar om Mesopotamien, det gamla Egypten och Grekland – kulturer som svenska läsare kan förväntas vara lite mer bekanta med. Under de 1400 år som gått sedan islam uppkom har nya intellektuella traditioner fötts i området, samtidigt som muslimska tänkare bevarat och utvecklat en del av de idétraditioner som redan fanns där. Detta tål att upprepas, inte minst i dag när en hel del av det vi får höra om den muslimska världen handlar om fanatiker som inte bara anser att deras tolkning av historien är den enda rätta utan också vill förgöra allt som motsäger den. Det är en rik historia Ambjörnsson och Fazlhashemi skildrar och förhoppningsvis lyckas de väcka intresse hos många läsare. Det saknas en introduktion på svenska till filosofi, vetenskap och samhällstänkande i den muslimska världen och boken är därför välkommen.

Författarna har valt att dela upp boken kronologiskt i tre delar, där den första delen presenterar kulturmiljöer, filosofi och religioner från Egypten till Indien före islam, den andra delen berör islams uppkomst och utveckling mellan 600 och 1200 och den tredje beskriver ett urval av tänkare och teologiska frågeställningar från 1300-talet till i dag. Författarna skriver själva att de två första delarna berör det lärda livet i stort medan den tredje delen gör nedslag i enskilda tänkares teologiska, filosofiska och politiska tankgångar (193). Det är dessa nedslag som för mig är bokens behållning. Särskilt intressanta är till exempel avsnitten om det persiska safavidiska riket, det som införde shiaislam som statsreligion på 1500-talet och har haft stor betydelse för hur shiitiska idétraditioner formats in i modern tid. Jag uppskattar också de visserligen kortfattade men ändå intressanta avsnitten om idéer kring medborgerliga och mänskliga rättigheter de senaste hundra åren, där sunnitiska såväl som shiitiska tänkare citeras.

Emellertid påverkar uppdelningen i tre delar helhetsintrycket, innehållet i de tre delarna hänger inte ihop. Medan del två följer vedertagen historieskrivning om islams första tid ger urvalet i de andra delarna ett nästan slumpmässigt intryck. Urvalet är visserligen intressant, men det saknas ett övergripande resonemang om hur idéer förhåller sig till varandra. Det är märkligt att tankegångarna som diskuteras i bokens i tredje del inte förankras i tidigare teologiska och filosofiska traditioner. Till exempel nämner boken inte alls den hanbalitiska lagskolan och den väletablerade tradition som 1200-talsteologen Ibn Taymiyya byggde vidare på, trots att hans idéer och deras betydelse för den moderna salafistiska rörelsen diskuteras relativt ingående i del tre. Intrycket blir att muslimska idévärldar före och efter 1200-talet är isolerade från varandra. I stället för att visa på idéhistoriska strömningar i stora drag, utvecklingslinjer och problemområden som har återkommit och utvecklats genom historien, konstruerar författarna en muslimsk historia uppdelad i två – före och efter mongolinvasionen och det abbasidiska kalifatets fall på 1200-talet. Denna konstruktion underbygger en central tes i boken, nämligen att bedrövelsen efter mongolinvasionen ledde till den strikta tolkning av islam som plockats upp i vår tid av sunnitiska salafister, med sina konservativa och bokstavstroga tolkningar av islams urkunder. Det är frestande att betona sådana orsaks samband, men det blir lite väl förenklat. Strikta tolkningar av islams urkunder förekom långt tidigare, och de samhälleliga faktorer som påverkade dem var mer komplexa än vad boken visar. De mongoliska invasionerna hade inte nödvändigtvis den chockartade inverkan på hela den muslimska världen som boken påstår. De drabbade främst de östra delarna av den muslimska världen och där var de förödande, men andra delar drabbades inte alls. Mamluksultanatet med säte i Kairo gynnades i stället på sätt och vis av mongolerna, som de besegrade i flera slag. Vidare hade det abbasidiska kalifatet börjat lösas upp redan på 800 och 900-talen och under perioder fått konkurrens av alternativa kalifat i Andalus och Nordafrika. Även om det abbasidiska kalifatet hade återtagit politisk makt över Irak de sista hundra åren var det ett rike bland många andra och inte särskilt mäktigt. Efter mongolernas erövring av Bagdad 1258 etablerades för övrigt en abbasidisk kalif i Kairo.

Förutom avsaknad av övergripande resonemang finns det brister i de enskilda delarna. Tanken bakom del ett är att visa hur gamla föreställningar levde kvar efter de muslimska erövringarna även om många bytte religion. Gott så, men den är för skissartad för att fylla en funktion i boken. Även om det då och då påvisas likheter med företeelser och tankar under islamsk tid görs detta utan fördjupad diskussion. Del två innehåller tyvärr flera faktafel. Den okritiska inställningen till teologiskt grundad historieskrivning i denna del ger en missvisande bild av vad vi verkligen vet om tidig islamisk historia. Läsaren förstår att ett påstående som att Abraham under en tid bodde i

Harran (121) inte är historiskt belagt, men har kanske svårare att se problemen i skildringen av Muhammads liv och islams första tid. Den är i själva verket en tillrättalagd version av vedertagen muslimsk historieskrivning, men utan den kritiska föresats som de tidiga muslimska historikerna faktiskt hade. Samtidigt tycker jag ibland att framställningen hamnar nära den reduktionism som författarna med Edward Saids hjälp tillskriver orientalisterna, nämligen tendensen att behandla "Orienten" som "ett enhetligt kollektiv". Författarna hoppar ofta själva oproblematiserat från det ena samhället och idétraditionen till det andra och gör generaliserande påståenden, inte minst om muslimer. Vissa påståenden i del två verkar gripna ur luften, som att "den kultur som muslimerna upprättade i städer som Córdoba, Sevilla, Malaga och Granada var i vissa avseenden rikare än i Bagdad" (176) eller att kulturen "förefaller ha haft en tydligare estetisk inriktning i Andalusien än i Mellanöstern" (174). Några belägg för dessa påståenden ges inte. Ibland kommer författarna med onödiga tillrättaläggningar, som att jihad fick betydelsen heligt krig först efter påverkan från de kristna korstågen (100), vilket inte stämmer, eller att profeten ogillade bruket att ta slavkonkubiner (94), vilket vi inte vet. Man får tyvärr intrycket att det inte är så noga med fakta, vilket är synd eftersom tanken bakom boken är lovvärd och den innehåller många intresseväckande framställningar. Vi behöver mer kunskap om den islamska världen, men det viktigt att denna kunskap är vederhäftig.

Pernilla Myrne

Göteborgs universitet

Cultural borders of Europe

Mats Andréén, Thomas Lindkvist, Ingmar Söhrman & Katharina Vajta (red.): *Cultural borders of Europe. Narratives, concepts and practices in the present and the past*. New York: Berghahn Books, 2017. vii + 208 s. ISBN 9781785335907, inb.

I denna innehållsrika antologi kombineras som synes redan i titeln tre idéhistoriskt utmanande begrepp: gränser, kultur och Europa. Redaktörernas ambition är att lägga grunden för en förståelse av kulturella gränser som mångfasetterade genom att diskutera frågan utifrån flera akademiska traditioner. Boken är välstrukturerad och tar upp kulturella gränser ur många aspekter, och på så vis synliggörs flera perspektiv kring frågan om kultur, gränser, Europa och EU.

Inledningsvis diskuteras begreppet gräns, eller det engelska "border". Redaktörerna lyfter fram flera aspekter av gränsbegreppet liksom den problematik som hänger samman med ordets innebörder på olika språk och de

konnotationer som följer med. De understryker att gränsen representerar både vad som finns inom och vad som finns bortom men hävdar att det som finns bortom har ökat i betydelse på senare tid, vilket lyfts fram i det avslutande korta konkluderande kapitlet. Ett annat utmanande centralt begrepp i denna bok är kultur. I takt med att de ekonomiska och juridiska gränserna inom vår tids Europa har minskat i betydelse har de kulturella gränserna blivit synligare än någonsin. Det är en intressant tes och en utveckling som säkert inte många föreställde sig i samband med murens fall och Europeiska unionens utvidgning till att omfatta även norra och östra Europa. De kulturella gränserna går inte att finna på kartan. Den ständigt närvarande migrationen som har ökat på senare år har också utmanat de kulturella gränserna.

Antologin vill ge en bredare förståelse för den mångsidiga innebörden av kulturella gränser snarare än att söka kartlägga dem. Och det är onekligen en komplex scen som växer fram genom de tolv olika forskarperspektiven. De ger sammantaget en såväl bred som djup bild av betydelsen av Europas kulturella gränser och hur de i sig är en del av föreställningarna om Europa. I bokens första del betonas den religiösa traditionens gränser och det blir tydligt att den tidigare bilden av Europa som präglad av främst ortodox, katolsk och protestantisk kristendom nu även inkluderar icke-konformistiska och judar och muslimer – som ju funnits inom Europas kulturella gränser sedan urminnes tider.

I bokens andra del med fokus på språk analyserar Katharina Vajta tre nybörjarböcker i franska och visar hur de trots krav från kursplaner att kommunicera interkulturalitet snarare befäster nationella monokulturer. Hon beskriver hur läroböckerna kan bidra till att reproducera en ideologi som i förlängningen befäster nationalstaten och dess stereotyper även för den språkliga novisens egen nationalitetsidentitet. Barbara Loester ger viktig insikt i den språkpolitiska skillnaden mellan dialekt och språk utifrån standardtyska, bayerska och österrikisk tyska.

I den tredje delen riktas fokus mot mentala barriärer och symboler som utmaningar för nationstänkandet. En skarp analys av förhållandet mellan identiteter, tillhörighet och lojalitet i förhållande till nation och genus står att läsa i Katarina Leppänens kapitel om författaren Aino Kallas.

Bokens fjärde och sista del behandlar några försök av akademiker att skapa gränser. Ett par exempel från arkeologin kring sekelskiftet 1900 lyfts fram av Per Cornell. Mats Andrén vänder på den omfattande frågan om en specifik europeisk identitet och formulerar den som hur diskussionen i sig performativt påverkat bilden av Europa. Han lyfter fram tre eller fyra idealtypiska diskurser för definitionen av europeisk identitet och visar hur de samtidigt döljer andra aspekter av Europa. På så vis anknyter kapitlet till flera av de tidigare, inte minst till bokens första del som problematiserar det mångsidiga och åtminstone tusenåriga arvet från såväl kristendom som islam

och judendom. Även Jon Wittrocks artikel anknyter till det problemet, med en analys av EU som ett "Grossraum" i Carl Schmitts mening. Wittrock lyfter fram att EU har flera olika kärnor och de olika spänningar som det medför gällande inre gränser och suveränitet.

Utöver gränser och kultur så är Europa det tredje utmanande begreppet i antologin och dessutom det som de andra två förhåller sig till. I diskussionen framställs Europa inte som detsamma som EU, även om skillnaden ibland är vag. Det hade varit intressant med ett kapitel som behandlade de kulturella gränserna från en brittisk horisont, inte minst med tanke på Storbritanniens ambivalenta förhållande till Europa samtidigt som engelskan fungerar som *lingua franca* i många sammanhang. Redaktörerna lyfter fram att fokus ligger på Syd- och Centraleuropa, men Ingmar Söhrman formulerar en fråga som hade kunnat diskuteras vidare. Enligt honom är Sydosteuropa behandlat som Östeuropas bakgård i många diskussioner, vilket han menar kan ha att göra med dåliga språkkunskaper i ungerska, rumänska och albaniska. En annan fråga gäller hur långt åt sydost Europa sträcker sig. I Kaukasus, och kanske särskilt i Georgien verkar det finnas en europeisk kulturell tillhörighet. Hur förhåller den sig till Europas kulturella gränser?

Stimulerande läsning ger svar på flera frågor men får också läsaren att formulera nya. Även om bokens kapitel endast undantagsvis korresponderar direkt med varandra så ger de en fördjupad och problematiserad bild av gränser, kultur och Europa. Det är en sammanhållen volym, därtill försedd med fylligt index. Vid flera svenska och europeiska universitet är Europa-studier mångvetenskapliga med en blandning av humaniora och samhällsvetenskap. Jag tror att denna bok kan komma väl till pass vid sådana studier. Det står även klart att frågan om Europa och dess gränser hör till dem som åtminstone vi inom akademien aldrig tröttnar på att diskutera.

Rebecka Lettevall
Malmö universitet

De samhällsbesvärliga

Annika Berg: *De samhällsbesvärliga. Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*. Göteborg: Makadam, 2018. 384 s. ISBN 978-91-7061-261-9, inb.

Nämn ordet psykopat och de flesta av oss associerar till kallblodiga karaktärer ur populärkulturen som Hannibal Lecter eller spektakulära brottslingar ur verkligheten som Peter Madsen. Skrupelfria personer som cyniskt sätter sig över de sociala normerna och lagarna. Det fanns emellertid en tid då begreppet psykopati inte lika entydigt förknippades med kriminalitet.

Under 1930- och 40-talen förekom begreppet inom den svenska psykiatriska diskursen där det tillsammans med ett annat begrepp, kverulans, användes för att kategorisera människor vars beteende grumlade gränserna mellan det som uppfattades som det normala, det som ansågs avvikande och det som kallades sinnessjukdom. Framförallt kunde diagnoserna psykopati och kverulans ligga till grund för tvångsomhändertagandet av besvärliga individer. Om detta har Annika Berg skrivit en väl underbyggd och inkännande bok som låter oss ta del av hur den tidens läkare och patienter resonerade och argumenterade kring synen på sjukdom och vådligt beteende, tillit och moraliskt ansvar samt möjligheterna att bli utskriven och skapa sig ett nytt liv utanför sinnessjukhusets domäner.

Utgångspunkten för Bergs undersökning är inrättandet av Sinnessjuknämnden 1929, en instans med syftet att stärka patienters rättssäkerhet. Till Sinnessjuknämnden kunde patienter som ansåg sig ha blivit intagna på felaktiga grunder vända sig för att överklaga beslutet om psykiatrisk tvångsvård. Tidigare hade patienter kunnat framföra sina synpunkter till överordnade läkare brevledes. Det nya med Sinnessjuknämnden var att den kom till som ett resultat av 1929 års sinnessjuklag och att den alltså hade patienternas bästa för ögonen. Enligt Berg är det dock osäkert om den nya nämnden verkligen bidrog till att stödja patienternas intressen. I regel följde den nämligen psykiatrikernas rekommendationer. Fall där Sinnessjuknämnden avvek från läkarnas bedömningar förekom men då intog man paradoxalt nog ofta en hårdare hållning än läkarna själva.

Det är också material ur Sinnessjuknämndens arkiv som utgör den huvudsakliga källan i Bergs studie. Med hjälp av de brev som Sinnessjuknämnden mottog från tvångsintagna patienter har författaren velat undersöka två frågeställningar: dels hur medicinen resonerade när den drog gränserna mellan friskt och sjukt och dels hur läkare och patienter förhandlade om möjligheten att bli utskriven och friskförklarad. Boken är uppbyggd kring ett antal representativa fallstudier där vi får stifta bekantskap med människor från vitt skilda bakgrunder och samhällsklasser. Inledningsvis anger Berg mikrohistorien som en metodisk förebild men studien lämnar också viktiga bidrag till den medicinska begreppshistorien. Även forskare med ett intresse för känslornas historia har mycket att hämta här.

Som framgår av ett tidigt kapitel i boken kännetecknades 1800- och det tidiga 1900-talets psykiatriska diagnostik av en säregen terminologi. För en utomstående betraktare är det lätt att gå vilse bland alla patologiska kategorier, termer och underkategorier. Människans sexualitet spelade en viktig roll här. Så kunde exempelvis personer med en ambivalent sexuell läggning och drag av psykopati få diagnosen ”bisexuell asthetisk psykopath” medan det gamla hysteribegreppet åter kom till användning i diagnosen ”hysteroid psykopath”. Det är tveksamt om begreppskombinationerna skapade mer för-

ståelse för de drabbade. Samtida kritiker ansåg också att psykopatibegreppet var på tok för vagt. En gemensam nämnare tycks ändå ha varit den stagnation i mognadsprocessen som många av dessa patienter tycktes uppvisa. Även om Berg gör en lovvärd insats när hon benar ut och contextualiserar den psykiatriska terminologin är det fallstudierna som utgör bokens verkliga brännpunkt. Brevmaterialet används på ett uttömmande sätt utan att göra avkall på god forskareetik.

Genom den psykiatrihistoriska linsen projiceras ett tvärsnitt av det svenska samhället under dess moderna demokratiska uppbyggnad. Rätten att få sin sak prövad av en oberoende myndighet utgör en viktig tegelsten i detta samhällsbygge och det är också rollen av opartisk granskare som Sinnessjuknämnden utsågs att spela. I själva verket var det emellertid lite si och så med den saken. Vad som ofta visade sig vara avgörande i förhandlingarna mellan patient och nämnd var inte patientens goda uppförande eller uttryckliga vilja att anpassa sig till samhällets normer utan den ansvarige sjukhusläkarens förmåga att övertyga Sinnessjuknämnden om vilket beslut som borde fattas.

En viktig omständighet som försvårade dialogen mellan patient och läkare var psykopati- och kverulansdiagnosens undanglidande natur. Gav patienten uttryck för äkta känslor, frågade sig läkarna. Kunde man vara säker på att känslolägen som självkontroll, uppsluppenhet och sinnesro inte i själva verket uttryckte rakt motsatta tillstånd, som känslökyla, barnslighet och en asocial hållning. Förställde sig patienten för att vara läkaren till lags och spelade det egentligen någon roll om det goda uppförandet bottnade i en djupt känd moral eller helt enkelt var spelad så länge patienten förmådde inordna sig i samhället och anpassa sig till de rådande normerna?

Det framgår också av fallstudierna att sociala och könsmässiga faktorer hade en viktig inverkan på beslutsprocessen. Personer från de högre samhällsklasserna kunde lättare bli utskrivna på försök, sociala nätverk borgade för patientens trovärdighet, läkarna visade mindre fördragsamhet med kvinnors promiskuitet och männens klagoskrifter togs på större allvar än kvinnornas. Allt som allt speglade förhandlingarna mellan patient och Sinnessjuknämnd samhällets gängse värderingar men till syvende och sist låg patientens öde i läkarens händer.

Annika Bergs gedigna studie *De samhällsbesvärliga* är en skildring av hur den moderna välfärdsstatens välvilja kolliderar med den enskilde medborgarens integritet. Det är en viktig pusselbit till en fördjupad förståelse av statens och medicinens föreställningar om gränserna mellan sjukdom och hälsa även om, eller snarare just på grund av att Berg flyttar fokus från den anonyma institutionella apparaten och i stället låter patienterna komma till tals.

Jan Eric Olsén

Lunds universitet

Utsikt från en bergstopp

Björn Billing: *Utsikt från en bergstopp. Jean-Jacques Rousseau och naturen*. Lund: Ellerströms, 2017. 232 s. ISBN 978-91-7247-507-6, inb.

Ämnet ”Rousseau och naturkänslan” tillhör några av de mest genomtröskade i litteratur- och idéhistorien. Man kan tänka på Daniel Mornets *Le Sentiment de la nature en France de J.-J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre* (1907), nog en av de mest referenstäta litterära monografier som någonsin skrivits. Ändå är ämnet aktuellt och moget för en ny framställning, och Björn Billings *Utsikt från en bergstopp* lyckas faktiskt komma med en hel del fräscha perspektiv på frågan genom en noggrann studie över *Julie, ou la nouvelle Heloise* (1761), Rousseaus epokgörande brevroman. En skillnad visavi den äldre forskningen är att det inte främst handlar om att reda ut den litterära kontexten i snävare mening. Billing placerar i stället Rousseaus verk inom ramen för den miljöhistoriska riktningen och den litteraturvetenskapliga gren som kallas ekokritik, det vill säga studiet av representationer av naturen i litterär form. Detta medför att sammanhangen blir både mindre detaljerade och mer vidsträckta. Rousseaus roman får fungera som ett mikrokosmos vilket låter oss läsa av flera helt avgörande förvandlingar av relationen mellan människa och natur. De flesta av kapitlen tar sin utgångspunkt i någon enskild passage ur *Julie* vilken fungerar som en språngbräda in i större sammanhang. Vi förs från romanen till reseberättelser och vetenskap, men även teologi, folklore och den framväxande filosofiska estetiken.

Det är en grannlaga uppgift att ge en historisk kontext till en naturkänsla som uttryckts i litterär form. Hur ska förekomsten av ett nytt innehåll (till exempel en ny typ av natur som skildras) vägas mot en idémässig bakgrund och den stilistiska utklädnaden? Kopplingen mellan ett råmaterial som i första hand är sinnligt och en idémässig kontext är inte alltid självklar, utan kräver en både litterär och idéhistorisk tolkning. Billing har gett sitt verk beteckningen *essä*, ett ordval som möjligen kan diskuteras. Samtidigt tycks det rättfärdigas av den lätthet med vilken texten rör sig mellan iakttagelser om romanen och en ganska omfattande och mångskiftande men inte alltför uttömmande redovisad idé- och kulturhistorisk kontext.

Till de aspekter som bockas av hör självklart den nya uppfattningen om alperna, som får sitt definitiva monument i romanen. Det engelska trädgårds-idealet är ett annat givet ämne, vars funktion i verkets helhet förtjänstfullt analyseras. En diskussion om det sublima är även det omistligt i dessa sammanhang, och behandlas på ett nyanserat sätt utan att texten går vilse i dess snåriga historia under 1700-talet. Vissa inslag är något mer oväntade, till exempel beskrivningen av hur tidens resekultur spelar in i förmågan att ”exotisera det närvarande”. Saint-Preux’ jordenruntresa är ett inslag som är

lätt att glömma bort, men som tydligt förankar romanen i den nya globala medvetenheten. Trots att så mycket av romanen handlar om det idylliskt avgränsade och det geografiskt bestämda, kan man här avtäcka en känslökultur som har den nya globala medvetenheten som en av sina förutsättningar. Ett intressant kapitel visar hur de senaste årtiondenas intresse för medier kastar nytt ljus över Rousseaus naturkänsla. Bilden av naturen var på flera sätt medierad: dels genom att specifika sätt att se vyer var inövade kulturella praktiker, men också i en högst konkret mening genom de hjälpmedel som fanns till hands, till exempel de så kallade Claude-glasen. De nya panoramavyerna tvingade också fram en ny typ av framställningar som försökte övervinna det platta bildmediets begränsningar, vilka är stimulerande och hade kanske kunnat vidareutvecklas. Den ovan nämnda svårigheten att knyta fiktiva naturskildringar till idé- och mentalitetsmässiga kontexter får sin lösning om man föreställer sig seendet som en både kulturell och materiell teknik.

Om detta kan låta mekaniskt bör det framhållas att Billing faktiskt är en inkännande läsare. *Julie* är en kärlekshistoria, och det kan nog undgå en oförberedd läsare att dess karaktär av debattinlägg och prövning av ståndpunkter inte bara gäller uppenbara inslag som ”brevet om dueller”. Å andra sidan kan romanen falla sönder i en serie tidstypiska tankar för den idéhistoriska blicken. När Billing är som bäst, lyckas han visa hur vissa skildringar – till exempel alplandskapet i förhållande till Julies trädgård – präglas både av ett idéinnehåll och av en formell funktion i romanen som estetisk helhet. Man kan hävda att ett verk som *Julie* innebär ett särskilt dilemma för den historiska läsningen. Romanens omvittnade förmåga att gripa läsarna bör nog inte främst sökas i dess idéinnehåll som sådant. Dessutom kan man hävda att romaner av denna typ drev på utvecklingen mot ett nytt sätt att läsa, vilket utmynnar i en tydligare uppdelning mellan det estetiska och det rent diskursiva. För att förstå dess samtida betydelse måste man alltså på en gång ta hänsyn till de nya idéerna och den emotionella laddning de ges genom romanens uppbyggnad och stil. En förtjänst är också – även om det spelar en något undanskymd roll – uppmärksammandet av de figurativa dragen i Rousseaus naturbild: hur naturen blir en projektionsyta för problem som kommer av den mänskliga samlevnaden, hur köns polariteten eller uppdelningen mellan det vilda och det civiliserade laddar naturen med en särskild mening.

De avslutande kapitlen rymmer intressanta perspektiv på Rousseaus *Den ensamme vandrarens drömmarier* och hans botanikstudier men tar också bort från verkets fokus i *Julie*. Här hade man också som läsare hellre sett en avslutande diskussion som tydligare lyfter fram betydelsen hos studien, till exempel genom att översiktligt diskutera hur dessa idéer om naturen står sig mot nutidens, och på vilket sätt de bidragit till att forma dem. Lite

förvånande är den relativa frånvaron av fransk sekundärlitteratur, särskilt som det finns en utvecklad forskningsriktning som undersöker tingens och dekorens teckenfunktion i 1700-talsromanen och som författaren hade kunnat gå i dialog med. Men detta är randanmärkningar. Framställningens förtjänst ligger i dess helhet, i den allsidiga belysningen av ämnet och det smidiga sätt på vilket författaren väver samman synpunkter från ett flertal fält som brukar hållas separata (litteraturhistoria, visuell kultur, mediehistoria, vetenskapshistoria, turismens historia etc.). Att undersöka frågan om naturen – denna så självklara men samtidigt så komplexa och svårbestämda företeelse, som svarar mot så skiftande behov hos människan – kräver ett sådant perspektiv. Den behändig och vackert formgivna boken ryms i en jackficka men lyckas säga väldigt mycket.

Alfred Sjödin

Lunds universitet

Samtider. Perspektiv på 2000-talets idéhistoria

Anders Burman & Lena Lennerhed (red.): *Samtider. Perspektiv på 2000-talets idéhistoria*. Göteborg: Daidalos, 2017. 354 s. ISBN 978-91-7173-515-7, hft.

Vad kännetecknar 2000-talets två första decenniers idéhistoria? Vilka frågor är centrala i samhällsdebatten? Vilka perspektiv är nödvändiga att diskutera för att förstå de strömningar som rör sig i tiden? Denna grannliga uppgift har ett antal forskare med bas vid Södertörns högskola påtagit sig i antologin *Samtider. Perspektiv på 2000-talets idéhistoria*, vilken samlar fjorton forskare från skilda discipliner såsom idéhistoria, historia, konstvetenskap, filosofi och juridik. Åtskilliga teman avhandlas: humanioras och konstens roll i samhället, prostitution och pornografi, sexuella identiteter och ”förståhet”, religion och sekularisering, flyktingar och migrationsströmmar, post-marxismen, datorspelsmissbruk och nya forskningsfält som miljöhumaniora. Begreppet ”samtider” är träffande, då vår ”samtid” är divergerande och en ökad polarisering kan noteras vad gäller relationen mellan stad och land, inkomstskillnader, tillgång till utbildning och arbetsmarknad, vår förståelse om vad ”svenskhet” innebär eller graden av framtidstro. Någon gemensam lägereld där vi alla kan samlas och utbyta erfarenheter kring, såsom fallet var under monopolradions- och televisionens tid, tycks inte längre existera, möjligen med undantag för Melodifestivalen och en del idrotts-evenemang. I stället frodas narcissismen och individualismen i sociala medier och olika självförverkligandeprojekt och identitetspolitiska rörelser. Många röster hörs i offentligheten, men få är beredda att lyssna. Möjligen famlar vi ändå efter någon ”stor berättelse” som kan fånga de olika ström-

ningarna och som kan skänka oss mening i en till synes svårförklarlig ”samtid”.

Var är vi nu? frågar sig redaktörerna Anders Burman och Lena Lennerhed inledningsvis och diskuterar hur relevant postmodernismen och andra ismer med prefixet ”post” är under 2000-talet i jämförelse med 1980- och 90-talen, då dessa ismer kanske var som mest framträdande inom humanistisk forskning och samhällsdebatt. Nya ismer såsom postmarxism och posthumanism har växt fram under 2000-talet, vilket visar på behovet av teoribildningar som kan utmana och förklara världen efter det moderna projektets (eventuella) upphörande. Även om postmodernismen kanske inte kan betraktas som obsolet har den förlorat sin forna glans och aktualitet, då ”post” trots allt pekar mot det förgångna, medan vår egen tid snarare pekar mot framtiden, mot en hotfull framtid dessutom i kölvattnet av klimatkras och demokratins kris. Redaktörerna resonerar kring möjligheten av att vi lever i en pre-apokalyptisk tid, då den stora katastrofen, klimatkrisen, är reell och faktiskt existerande i detta nu. Det pre-apokalyptiska tar sig uttryck i larmrapporter, sociala rörelsers aktiviteter och inte minst i populärkulturen.

Till denna grundläggande tematik kan även Katarina Leppänens bidrag om forskningsfältet miljöhumaniora eller environmental humanities knytas. Forskningsfältet har växt fram i gråzonen mellan humaniora och naturvetenskaperna, och har bland annat fokuserat på människans syn på och relation till naturen ur ett historiskt perspektiv. Under 2010-talet har miljöhumaniora blivit föremål för diskussion och strategiska forskningsanslag genom MISTRA (Stiftelsen för miljöstrategisk forskning). MISTRA har till uppgift att finansiera forskning som vill bidra till att lösa olika typer av miljöproblem och dessutom bidra till tillväxt och skapandet av arbetstillfällena. Miljöhumanioras bidrag skall å andra sidan inte endast vara att observera och kritisera utan kan även vara att bidra till skapandet av policydokument inom miljöområdet, vilka skall lägga grunden till politiska beslut. Här kan möjligen en konflikt uppstå i vad forskningsfältet har för grundläggande utgångspunkter. Onekligen lyfts fältets potentiella ”nytta” fram i ett sådant sammanhang.

Den sistnämnda aspekten leder oss således vidare till att diskutera humanioras roll i samhället, ett kärt ämne som har en tendens att återkomma i kultur- och forskningsdebatten med jämna mellanrum, vilket onekligen har såväl ett inom- som ett utomakademiskt intresse. Om humaniora skall vara sanningssökande, maktkritisk eller ge verktyg för arbetsmarknaden diskuterar Henrik Bohlin i sitt bidrag, där han ger en god översiktssbild av debatten kring humaniora under framför allt de senaste tio åren. Bohlin beskriver debatten kring humanioras roll som polariserad, där det ena lägret bestående av politiker och näringsliv (samt studenter vill jag tillägga) frågar sig vilka generella kompetenser humaniora kan bidra med på arbetsmarknaden,

det vill säga vilken potentiell nytta humanistiska studier har. Den andra motpolen bestående av akademiska lärare och forskare samt kulturpersonligheter avvisar alla nyttokrav med hänvisning till den akademiska friheten och den humanistiska bildningens betydelse för den enskildes personliga utveckling. Bohlin landar i den rimliga slutsatsen att arbetsmarknaden och vår medborgarkompetens behöver den humanistiska kunskapen, samtidigt som humanisterna själva måste konstruera en lämplig roll i det offentliga samtalet och definiera vilka frågor som skall diskuteras och vilka värderingar dessa skall grundas på.

De bidrag jag exemplifierat med är de som känns mest substantiella och relevanta vid sidan av Victoria Farelds inledande diskussion om presentismen inom den humanistiska forskningen, det vill säga varför vi ägnar ett sådant stort intresse åt samtiden och vad detta intresse får för konsekvenser för vår förståelse av historia som vi inte nödvändigtvis kan identifiera oss med. Sammanslaget ger *Samtider* en god bild av olika strömningar och företeelser i vår egen "samtid", men en bestående känsla efter att ta tagit del av antologin är att dessa "samtider" knappast bringar särskilt mycket framtidstro. En grundläggande pessimism och brist på framtidsvisioner präglar de olika bidragen, även om det sannolikt inte var författarnas avsikter.

Henrik Brissman
Lunds universitet

Classical heritage and European identities

Lærke Maria Andersen Funder, Troels Myrup Kristensen & Vinnie Nørskov: *Classical heritage and European identities. The imagined geographies of Danish classicism*. London & New York: Routledge, 2019. viii + 126 pp. ISBN 978-113-831-750-5, hbk.

The outsider who attempts to form a conception of "Danishness" likely envisages a number of well-worn cultural signifiers: Kierkegaard's existential despair, runestones and Viking ships, mulled wine and watery pilsner, candied almonds and salted licorice. And undoubtedly a host of other things. What rarely comes to mind is Plato and the Parthenon. This is a misconception that the volume *Classical heritage and European identities* serves to rectify. Throughout much of its history Denmark has been situated, geographically and conceptually, in a liminal space between Continental Europe and the remaining Nordic countries, and accordingly its sense of self-identity has often been split between European and Nordic archetypes. It is an ambivalence apparent already in the first large-scale attempt to delineate the identity of the Danish people on the basis of their shared historical legacy, the

thirteenth-century *Gesta Danorum* of Saxo Grammaticus, in which the deeds of Viking chieftains were recounted in classicizing Latin prose, and the perplexing kennings of skaldic poetry were retooled into graceful Horatian hexameters. The authors are not out to trace the whole of this story, however. Rather, they seek to identify an important determining point in the nation-building processes that characterized the nineteenth century, when a monolithic conception of classical antiquity and its bearing on modern Denmark was institutionalized in the educational system, the public museum, and the scholarly field of classical archaeology.

Inspired by Edward Said and Benedict Anderson, the authors develop the concept “imagined geography” as an analytical tool to “read and interpret various uses and definitions of classical antiquity observed both in the Danish educational system and more broadly in the cultural heritage sector” (7). “Imagined geography” seeks to explain the process through which physical spaces such as the Athenian Acropolis become instilled with a set of immaterial values, beliefs, and ideals that allows them to function as sites of identity formation. And it likewise describes the way in which material replacements and displacements, such as classicizing architecture and collections of antiquities in Northern Europe, are capable of blurring the boundary between “there” and “here,” thus enabling a country like Denmark to conceptualize the heritage of the classical world as its own. The overarching aim of the book is to argue, through a series of case studies, that “the continued employment and appropriation of classical heritages in the Danish context constitutes a significant case of an imagined geography, which places the birth of European identity within the cultural-historical imaginary of classical antiquity” (4).

Chapter 2, “Classical Antiquity in the Danish classroom,” explores the history and prehistory of *Oldtidskundskap* (Classical Studies), which has been a compulsory subject in Danish secondary schools since 1903. Rather than focus on the acquisition of classical languages, *Oldtidskundskap* stressed that the study of the ancient world should take place through a directed firsthand encounter with material culture (art and architecture) and translated texts. The chapter begins by tracing the prehistory of the initiative through the Danish appropriation of the German notions of *Alttertumswissenschaft* and *Bildung* during the eighteenth century (23–26). What would prove to become the subject *Oldtidskundskap* emerged gradually through a series of conflicts, first through debates on the goal of education waged between “humanists” and “realists” (resembling Snow’s “Two Cultures”), and later in response to calls for the prioritization of Old Norse instruction inspired by the national-romantic program of N. F. S. Grundtvig.

Because the encounter with the classical past was directed, mediated by a set of shared beliefs and expectations, the chapter seeks to answer the question: “Which classical past was deemed relevant in a Danish context, and why?”

(21). From the beginning the focus was on Greek culture, with a particular emphasis on the Athenian Golden Age. The textual component of the subject was limited by the scarcity of qualified Danish translations. For much of the twentieth century, syllabi were structured around Homer, a handful of dramas, and extracts from prose works (Plato and the historians). The existence of Latin literature was given a passing nod if it was acknowledged at all. This Hellenic focus was legitimized through a series of tropes which together portrayed ancient Greece as the birthplace of European civilization and a living repository of shared values.

The authors describe the resiliency with which *Oldtidskundskap* has been able to persist in the face of familiar charges of uselessness and irrelevancy as “astonishing,” and it would be hard to disagree. It survived the challenge of Nordic Romanticism by distancing itself from specialized scientific philology and stressing the ability of classical culture to grant insight into the norms, beliefs, and values shared by European societies. And it survived the critiques of late twentieth-century instrumentalists by reinventing itself through the inclusion in 2002 of a section dealing with the later history of influence and reception, thereby presenting the status of classical culture as common heritage not as a mere matter of fact but as a continuous and complex process worthy of reflection. Despite the authors’ warranted concern that the Ministry of Education’s guidelines neglect to address the role of critical enquiry in the learning process, I would like to believe that the volume under review can be read in part as a welcome outcome of this restructuring.

Chapter 3, “The Imagined Geographies of Collecting,” examines the permanent collections of classical antiquities on display in the National Museum and Ny Carlsberg Glyptotek. It traces the history of the collections to their origins in the nineteenth-century, portraying the collecting ethos of the brewing tycoon Carl Jacobsen (founder of the Glyptotek), and relating how the pioneering archaeologist Christian Jürgensen Thomsen (developer of the three-age system) applied chronological theory to transform the earlier disordered royal collection into a systematic, material narrative of the development of civilization in the National Museum. It is argued that the basic contours of the nineteenth-century mentality remain visible in the twenty-first-century exhibits. In their analysis of these exhibits, the authors focus on the rhetoric of display, arguing that it is through the arrangement of historical objects in the authoritative setting of the curated museum space that exhibitions are capable of defining distant times and places, effecting a kind of virtual historical reality that supplants historical reality itself: “A museum exhibition emphasizes the temporal and cultural decontextualisations of the objects, but it strengthens the objects’ power to define not merely the museum space but also the place being referred to, the authentic place to which the object belongs” (49). This is illustrated brilliantly in the

chapter's longest sections, where by means of photos, floor plans, and textual description we are taken on a guided walking tour of contemporary exhibitions of classical antiquities in the two museums. Here the concept of "imagined geography" takes on a powerful immediacy. The narrative of Europe's early development and rise to prominence unfolds through the curated positioning of things in rooms, creating a kind of archaeological spacetime in which objects, maps, thematic labels, and digital media combine to reify classical antiquity as the unifying point of origin of European civilization and, in a national context, the progenitor of Danish culture. The exhibits are designed in conformity with a prevailing "imagined geography" of classical antiquity, but they work by encouraging the visitors to project themselves into the display, and in so doing reimagine the geography of the classical world and reaffirm their own status as its heirs.

Chapter 4, "Excavating a Wonder of the Ancient World," leaves the geographical borders of Denmark in order to focus on a long-term Danish-led excavation project in Bodrum, Turkey, famous as the site of the Mausoleum of Halicarnassus, one of the Seven Wonders of the Ancient World. It is argued that for much of its timespan, Danish fieldwork in Bodrum, initiated in 1966 by Kristian Jeppesen (1924–2014), continued to be directed by the same "tropes of classicism" that had characterized large-scale European archaeological projects in the Mediterranean since the nineteenth century. The concept "imagined geography" is put to good use in the authors' interesting account of Jeppesen's lifelong crusade to produce a faithful reproduction of the Mausoleum based on fragmentary archaeological and textual evidence, a project manifested in drawings, three-dimensional models, and eventually plans to construct a full scale facsimile on the site itself. The chapter concludes with an overview of more recent Danish archaeological projects in Bodrum, in which focus has shifted from a fixation on individual monuments to a broad understanding of social and cultural dynamics across a longer span of time.

There is much to like in *Classical heritage and European identities*, but the book does arouse a handful of objections. At times, the theoretical framework gives rise to interpretive postures that might be characterized as a reductive hermeneutics of suspicion, in which the subtle shades of grey encountered in the empirical case studies are resolved into sharply delineated hues of black and white. I question, for example, how useful it is to paint earlier classical archaeology in a broad stroke as "a particular form of academic colonialism" (79). The statement is all the more jarring as it introduces a sensitive and nuanced analysis of a long-term excavation project, in which the complex humanity of the lead archaeologist manages to shine through despite the intermittent attempts to portray him as an anonymous agent of the discourse of "Classicism." The book poses a host of interesting questions, and closes by leaving a number of frustrating loose ends. The authors iden-

tify an important contradiction in the circumstance that while “democracy” and “critical thought” are values often highlighted in defenses of classical heritage, in its implementation as a unifying nexus of identity-formation classical heritage tends to operate by eliding the problematic aspects of its legacy (slavery, chauvinism, imperialism) and suppressing the validity of alternative heritages. This is indeed a fascinating paradox worthy of a more extended reflection. And here I am not sure that the Saidian binaries “inclusion” and “exclusion,” “West” and “Other,” are capable of supplying a satisfying resolution. Wary of the monolithic, inflexible view of classical heritage sponsored by state institutions and its ability to adapt to the multicultural demography of present-day Europe, the authors conclude with an open question: “The pressing question now is how this new Europe will reframe its classical past in order to reflect its contemporary challenges” (105). Perhaps it suffices that a study such as this is waged to spark a critical discussion, and in the best case one that extends beyond the pages of academic journals. Yet this reviewer is left with the regret that the authors make little attempt to sketch a solution to the problems they otherwise convincingly identify. A cynical reader, or indeed a typical Swedish politician, might read the arguments forwarded in this book as justifying the stance that we are all far better off leaving the classical past in the past. And I am reasonably certain that this is not the point the authors want to convey.

Criticisms aside, *Classical heritage and European identities* is an impressive, thought-provoking, and timely work of scholarship. It manages to present a simultaneously broad and nuanced analysis of a complex historical phenomenon in a concise form. The empirical case studies supply focused depth to the wide-ranging theoretical and descriptive framework laid out in the opening chapter, something all too rare in multi-authored volumes of this type, which often tend to read as truncated anthologies held together loosely by an expansive theme. It reminds those of us with a personal or professional stake in the heritage of classical antiquity that we bear responsibility for communicating why it still matters, not by repeating a handful of well-worn tropes uncritically, but by continuously reenvisioning it in a way that respects both the integrity of the past and the obligations of the present. All in all, the book is a warmly recommended addition to the growing literature in the field of critical heritage studies.

Matthew Norris

Lunds universitet

Linnaeus, natural history and the circulation of knowledge

Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg & Stéphane van Damme (red.): *Linnaeus, natural history and the circulation of knowledge*. Oxford: Oxford University Studies in the Enlightenment, Voltaire Foundation, 2018. 274 s. ISBN 978-07-2941-205-6, hft.

Ofantligt mycket har skrivits om herr arkiatern och riddaren von Linné men naturligtvis återstår det mesta. Det vill säga, tiden ställer nya frågor. Som redaktörerna av denna volym i sin introduktion ”de-centring and re-centring Linnaeus” summerar: ”Swedish Linnaean literature has gone from person-centered scholarship to one focused on ideas, theories, methods and institutions.” Man kan tillägga: från mannen själv till eleverna eller apostlarna, från händelsernas centrum i Uppsala till den globala scenen, från vetenskapens framsteg till att också framhålla dess maktspråk och därav följande anspråk. Denna ”av-centrering” är givande då den leder till ställandet av nya frågor och nya perspektiv. Därmed sagt kan den också ifrågasättas. Drivande i utvecklingen mot av-centreringen i Linnéforskning har delvis varit Mary Louise Pratts inflytelserika men svagt underbyggda *Imperial Eyes* (1992), åtminstone vad gäller linneanernas beskrivningar av forskningsresor i Sydafrika. De slutsatser som där drogs går att kritisera. Det är sant att man var intresserad av utländska grödor, men knappast av kolonier. Intresset låg i att föra in och acklimatisera för att domesticera åtrådda smaker; rabarber, saffran, silke och så vidare, som Lisbet Koerner visade i sin avhandling *Nature and Nation* (1994). Sverige köpte Saint-Barthélemy och kan sägas ha koloniserat Lappland, men i de instruktioner som gavs linneanerna märks knappast några koloniala önskedrömmar. Man ville upprätta handel och få det egna landet att blomstra. Och man var intresserad av växter och djur och hur de kunde anpassas till våra breddgrader.

Denna inledning ska inte ses som en invändning mot en bok som bjuder på ett rikt och varierat innehåll: Isabelle Charmantier, verksam vid Linnean Society of London, skriver om Linnés anteckningsböcker och kortkataloger. Bettina Dietz skriver om Pehr Osbeck och om ”colloborative publishing”, Hanna Hodacs om priser och handel med naturalier (vilket hon också har presenterat i *Svenska Linnésällskapets årskrift* 2017). Linda Andersson Burnett och Bruce Buchan skriver om den skotska upplysningen. Teman således som berör föremålens, idéernas, människornas och kunskapens ”circulation”. Så kommer också vad som kan kallas idétopografi, då Stéphane van Damme skriver om naturalhistoriens Paris – i kamp med London och Uppsala, eller då Jonas Gerlings låter linneaner och kantianer mötas i Königsberg. Vi förflyttas till Indien med hjälp av Niklas Thode Jensen, som skriver om Johan Gerhard König, och till Surinam med Kenneth Nyberg

och Manuel Lucena Giraldo. Skribenterna är som synes med viss dominans nordbor men ämnet är alldeles som på 1700-talet globalt. Boken behandlar andra sidor än hur den akademiska sidan av Linnés vetenskap spreds – som Frans Stafleu tecknade i *Linnaeus and the Linneans* (1971). Det hör till att recensenten ska betygsätta helheten, som utan tvekan är värd ett fint vitsord. Tematiken eller greppet ”avcentrering” är värt att prövas igen, innan andra vindar blåser över haven.

Gunnar Broberg
Lunds Universitet

Johannes Magnus

Kurt Johannesson & Hans Helander: *Johannes Magnus – Goternas och svearnas historia*, bd 1: översättning; bd 2: kommentar. Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2018. 724+376 s. ISBN 9789174024555, inb.

Den svenska goticismens kanoniska verk *Goternas och svearnas historia*, författat av Johannes Magnus (1488–1544) i hans exil från ärkestiftet Uppsala, har med denna kommenterade översättning publicerats på svenska i sin helhet för första gången sedan 1620. Man frestas att utropa ”Äntligen!”. Den betydelse *Goternas och svearnas historia* haft kan knappast överskattas, dels som ideologisk grund för den svenska stormaktstidens expansiva utrikespolitik, dels som medel för att etablera den unga Vasadynastin. Föreställningsvärlden ur verket manifesteras i mängder av sammanhang från Erik XIV och framåt.

Originalvolymen på omkring 800 sidor latinsk text har översatts av Kurt Johannesson, professor emeritus i retorik, till en välflytande och emellanåt precis lagom latininspirerad svenska som låter originalet skymta i bakgrunden. Kommentaren är resultatet av ett samarbete mellan honom och Hans Helander, professor emeritus i latin. Boken innehåller samtliga träsnitt och anfanger ur originalet och är formgiven för att likna den latinska första utgåvan som utgavs postumt 1554. Resultatet är synnerligen lyckat. De båda banden är vackra; vita med guldbokstäver på ryggarna, en detalj från en av originaltitelsidorna på utsidorna, och placerade i en kassett med samma titelsida i sin helhet utanpå. Verket kan dessutom laddas ned som pdf på Vitterhetsakademiens hemsida, men bör i mitt tycke läsas i bokform, inte minst för att tyngden och tjockleken erinrar om originalet (vilket även den noggranna korrekturläsningen gör).

I verket skriver Johannes Magnus om Sveriges historia från Noaks ättlingar, som enligt honom var de första svenska kungarna, till tidigt 1520-tal när Gustav Vasa nyss kommit till makten. En av de allra viktigaste episo-

derna i hela verket är det gotiska uttåget, daterat till år 836 efter syndaflo den (I: 41–44). Då lämnade goterna under sin hjältekonung Berik Sverige och erövrade sig gradvis nedåt kontinenten. Efter uttåget, om vilket man kan läsa i den första boken av sammanlagt tjugofyra, växlar Johannes Magnus mellan att skriva om goterna som stannade kvar i Sverige och deras kungar (interna) och goterna som lämnade Sverige och *deras* kungar (externa).

De interna böckerna har huvudsakligen kommenterats av Johannesson, de externa av Helander. Kommentarererna har skilda inriktningar, dels för att de påverkats av karaktären på den bok som behandlas, dels för att författarna har olika intressesfärer. För den externa gotiska historien finns det gott om tillgängliga källor, förutom antika latinska och grekiska författare (av vilka Johannes Magnus läste de senare i översättning till latin (II: 52, n. 6) även en lång rad historiska verk från senare tid (för en översikt, se II: 52–55). Dessa delar av kommentaren är en synnerligen ambitiös och gedigen källstudie och innehåller dessutom identifikationer av personer och platser som nämns i texten, samt en del språkliga anmärkningar.

Kommentaren till var och en av de interna böckerna, speciellt de som skildrar det avlägsna förflutna som sällan kan härledas till kända källor, inleds med en kortfattad beskrivning av tillgängligt källmaterial, signerad Helander. I övrigt är kommentaren till de interna böckerna inriktad på texten som retoriskt medel utifrån frågan om vad Johannes Magnus försökte uppnå med det han skriver. Därmed blir historiens belärande funktion och potentiella politiska betydelse i Johannes Magnus samtid det centrala. Från och med bok 17 blir källorna till den interna historien fler, och då har kommentatorerna samsats om utrymmet. Kommentaren sägs i början av var och en av dessa böcker vara av Johannesson, men antalet tillägg av Helander (markerade H.H.) är så stort att det inte kan anses stämma.

Översättningen har även en utförlig introduktion i två delar (utöver inledningen till hela verket, i översättningsdelen), och den har placerats främst i kommentardelen. Den första delen behandlar Johannes Magnus liv och verk (Johannesson) och den andra Johannes Magnus i hans samtid (Helander). Johannes Magnus metod för att hantera källor beskrivs där och på vissa ställen i kommentaren (t.ex. II: 66, 91, 190, 247) som okritisk eller kritiklös, men det finns många exempel på att han kritiserar sina källor (t.ex. I: 99, 132, 366; jfr II: 131). Dessutom diskuterar han vad som utmärker en trovärdig historiker (I: 24). Därför vore det mera exakt att kalla hans sätt att bedriva källkritik idiosynkratiskt och osystematiskt. Bröderna Magnus inkorrekt geografiska uppgifter, t.ex. om att Skandinavien når 90 grader nordlig bredd, kallas bland annat lögner (II: 81). I Johannes Magnus eget exemplar av Zieglers geografi kritiserar han dock Ziegler för att ange en felaktig uppgift i detta avseende och korrigerar i marginalen (Ziegler, *Quae intus continentur*, 1532, fol. XCIV). Han hade knappast rättat något han visste

var korrekt i sin privata bok. Det tyder på att gradangivelsen inte är en medveten lögn.

Zieglers bok, och Johannes Magnus manuskriptexemplar av Krantz *Chronica Regnorum Aquilonarium* från 1525 (båda på Lunds UB; Krantz även digitaliserad i Alvin), verkar inte ha konsulterats. Det hade inte påverkat kommentaren särskilt mycket, men förklarar t.ex. varför Johannes och Krantz stavar en ort olika, den förre *Euthesia* och den senare *Entesia* (II: 147). Krantzmanuskriptets *u* och *n* är nämligen till förväxling lika (Krantz, *CRA*, 61). Ziegler innehåller också en rad andra marginalkommentarer om geografi, och Johannes Magnus hade lämnat uppgifter om Norden till honom. Dessa smärre reservationer till trots är översättningen och kommentaren att beskriva som ett nära nog herkuliskt storverk av lärdom. Att detta så viktiga verk, liksom Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*, finns tillgängligt och utförligt kommenterat på svenska är djupt glädjande.

Astrid Nilsson

Lunds universitet

Universitetets gränser

Peter Josephson & Thomas Karlsruhn (red.): *Universitetets gränser*. Göteborg: Arche Press, 2019. 274 s. ISBN 978-919-826-838-6, hft.

I *Universitetets gränser* fortsätter Thomas Karlsruhn och Peter Josephson sin utforskning av Humboldt-traditionen och universitetets grundidéer. Karlsruhn har tidigare samlat egna essäer i *Originalitetens former* (2012) samt andras nyckeltexter i *Universitetets idé* (2016). Tillsammans med Johan Östling har de båda redaktörerna tidigare gett ut en engelskspråkig antologi om *The Humboldtian Tradition* (2014). I den föreliggande antologin är dock både språk och författare svenska. Om Humboldt och universitetet har det skrivits åtskilligt och ytterligare en antologi utan närmare specifikation eller gemensam ingång skulle därmed kunna kännas överflödigt. Spretighet är som bekant också alltid ett hot i antologiprojekt. Därför är det välkommet att den här volymen koncipierats utifrån ett gemensamt tema, vilket framgår av titeln: gränser.

Gränsen har blivit något av ett idéhistoriskt nyckelbegrepp under 2000-talet. Den har kunnat vara både ett empiriskt forskningsobjekt och en analytisk kategori för att analysera antingen demarkationer eller mötesplatser som förutsättningar för kunskapsproduktion. Gränsen är en bred kategori och kan betyda olika saker, så även i denna antologi. I Andreas Åkerlunds kapitel om universitetets roll i Svenska Institutets arbete handlar det om (rörelser över) faktiska nationsgränser, men också om gränsen mellan forsk-

ning och utbildning å den ena sidan och diplomati å den andra. I Jenny Beckmans bidrag behandlas familjen Hartmans botaniska handbok och utifrån den diskuteras de föränderliga gränserna mellan genrer samt mellan olika utbildningsformer under 1800-talet. I ett par kapitel, inte minst i Thomas Kaiserfelds om massuniversitetets forskningspolitik, rör det sig om gränsen mellan universitet och näringsliv. Den ofta suddiga gränsen mellan politikens och universitetets sfärer är också ett återkommande tema.

Det senare temat turneras exempelvis av My Klockar Linder i det utmärkta kapitlet om 1960-talets diskussioner kring inrättandet av ett kulturpolitiskt forskningsinstitut. Ett sådant institut skulle enligt förespråkarna kunna sköta en ny sorts kulturforskning som hade dåliga förutsättningar att kunna bedrivas på universitetens stelar humanistiska fakulteter. Att naturvetenskaplig och medicinsk forskning bedrivs utanför universitetet är vi i dag vana vid, medan vi gärna utgår ifrån att humanistisk forskning är definierad av sin akademiska tillhörighet. Linders text visar på en annan (realiserad) möjlighet. Samtidigt – om man får tänka förbi Linders specifika exempel – är humanioras gränser på sätt och vis de allra mest porösa. För var går gränsen mellan humanistisk forskning och andra typer av undersökningar av och debatter kring konst, litteratur, historia och språk? Kan man alltid skilja institutionellt akademisk humanistisk kunskapsproduktion och liknande utominstitutionell verksamhet? Hur de hänger samman och avgränsas har förstås skiftat. Hade jag fått önska mig ytterligare ett kapitel hade jag gärna sett en historisk undersökning av gränsarbetet gällande detta problemkomplex.

Å *propos* gränsarbete. Inte alla kapitel nyttjar gränsen som ett tydligt analytiskt begrepp, men Thomas Gieryns teoretiska begrepp *boundary work* används på ett mycket fint vis i redaktör Josephsons kapitel. Häri visar han hur gränsdragningsarbete mellan autodidakten och den institutionellt lärda akademikern var avgörande i perioden då det moderna universitetet formerades kring år 1800. Den typen av stringent teoribearbetning hade gärna kunnat nyttjas mer i fler kapitel, exempelvis i Per Magnus Johanssons kapitel om psykoanalysens förhållande till universitetet. För som visas häri är psykoanalysen högst intressant som gränshenomen; dess teoretiker och praktiker har ofta befunnit sig både innanför och utanför universitets ramar, varit beroende av och besläktade med universitetet utan att entydigt höra dit.

Efter författarnas introduktion kommer som första kapitel en något mer övergripande text av Sven Widmalm. Här pekar han (med exempel bland annat från de lundensiska ESS och MAX IV) på hur de förändringar som skett med universitetet de senaste decennierna delvis löst upp den institution vi tror oss känna. Från 1980-talet är universitetet något annat, menar Widmalm. Kapitlet innehåller mycket av intresse, men slutsatserna som innebär

en stark betoning av diskontinuitet tycks mig något hårdragna. Widmalm menar att historisk-genetiska undersökningar säger litet om varför universitetet i dag ser ut som det gör och att det är ”smått reaktionär[t]” (29) att leta efter svar på samtidens utmaningar i det förflutna. Att det här första kapitlet har en viss programmatisk touch betyder inte att antologin i stort följer denna diskontinuitets-devis. Snarare finns saker som talar emot och problematiserar den positionen i resten av boken. Betonandet av historiska brott riskerar ju att dölja djupare rötter. Widmalm nämner vid ett par tillfällen att 1980 är en universitetets brytpunkt, men som framkommer i både hans eget och Kaiserfelds bidrag finns rötterna till det som händer då under en tidigare efterkrigstid. Vid varje upplevt brott finns också linjer bakåt. Utan att i sträng mening vara genetiska öppnar också flera kapitel upp förståelsen för vad kunskapsproduktion och universitet har varit och kan vara, vilket om inte annat ger kontrastivt perspektiv på dagens situationer.

I ett mer normativt anlagt uttalande i slutet av sin text om universitet och nostalgi ur ett känslöhistoriskt perspektiv ger redaktör Karlsruhn sin syn på saken: för den akademiska identitetsbildningen och vardagspraktiken är det bakåtriktade perspektivet viktigt och ger ”kapacitet att säga oss något viktigt om vår universitetspolitiska samtid” (246). Utifrån denna devis är det förflutna en plats där man om inte annat i alla fall kan börja reflektera kring svar på samtidens och framtidens utmaningar. Som sagt, även om gränsen är ett brett begrepp och viss spretighet finns även i denna antologi fungerar gränsen som utgångspunkt mycket väl för att diskutera universitetets historiskt föränderliga struktur, funktion och plats i samhället. *Universitetets gränser* är en bok som bjuder på både aha-upplevelser och läsglädje. Med sina olika och ibland motsägande perspektiv är den ett högst bildande och viktigt inlägg för att förstå vår verksamhet.

Anton Jansson

Lunds Universitet

Kunskap i rörelse

Johan Kärnfelt, Karl Grandin & Solveig Jülich (red.): *Kunskap i rörelse. Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället*. Göteborg: Makadam förlag, 2018. 656 s. ISBN 978-91-7061-262-6, inb.

Somliga böcker signalerar tyngd genom sin blotta uppenbarelse. *Kunskap i rörelse* behandlar inte bara en institution med en lång och central roll inom svensk vetenskapshistoria utan gör också redan i titeln anspråk på att relatera Kungl. Vetenskapsakademien till bredare historiska processer involverade i skapandet av det moderna samhället. Till skillnad från tidigare studier

siktat *Kunskap i rörelse* på att fånga akademiens utveckling från dess instiftande, fram till i dag. Volymen skiljer sig också från tidigare verk genom att vara ett samarbetsprojekt. Den samlar en rad svenska kunskaps- och vetenskapshistoriker som närmar sig Vetenskapsakademien från en mängd perspektiv. Det här handlar alltså om en bok som är omfångsrik, inte bara till sin fysiska form utan också vad gäller längden på den historiska period den studerar, samt antalet perspektiv och medverkande skribenter den rymmer.

Boken är på ett sätt två ganska olika verk samlade i en vackert utformad pärm: dels en kronologisk historik över akademien, dels en samling bild-essäer som gör historiska nedslag utifrån ett rikt bildmaterial hämtat från Vetenskapsakademiens arkiv. Greppet fungerar bra och möjliggör två parallella perspektiv som kompletterar varandra väl: ett brett diakront och ett närgående mikrohistoriskt. Genom smarta referenser i marginalen, från den långa kronologin till specifika essäer, är det även möjligt för läsaren att växla detaljnivå efter behag. De två delarna är alltså väl sammanvävda och upplägget uppmuntrar till en mer nyfikenhetsdriven läsning, snarare än en linjär plöjning från pärm till pärm.

På många sätt är det essäsamlingen som skiner starkast som en innovativ metod för att studera denna institutions långa och brokiga historia. Essäerna är inte bara intressanta och tankeväckande. Genom att släppa kravet på enhetlighet och konsekvent omfamna det fragmentariska, ger författarna även läsaren en känsla för det flertal kontexter, olika sorters människor och heterogena materialkategorier som utgör akademiens långa historia. Här möter vi essäer om allt från fribrevsrätten (Jenny Beckman), om drakar och ballonger för registrering av atmosfäriska data (Solveig Jülich), om b-korrespondensens brev från personer utanför den akademiska världen (Johan Kärfelt) och om akademiens relation till Swedenborg (Christer Nordlund).

I en inledande text presenteras de teoretiska perspektiv som inspirerat volymens många texter. *Kunskap i rörelse* är en kunskapshistorisk studie som sätter cirkulation av kunskap i centrum. Det vill säga: man utgår från en bred kunskapssyn och ser Vetenskapsakademien som en institution som inte bara skapar kunskap, utan även samlar in och sprider den i vidare sammanhang. Det institutionella perspektivet genomsyrar alla delar av boken och vi får en detaljerad bild av akademiens bostadsaffärer och finanser, samt hur dessa institutionella förhållanden etablerar stigberoenden som styr akademiens verksamhet. Givet den långa tidsperiod som studeras ger denna ingång en möjlighet att lyfta blicken bortom individer, för att i stället kunna se de långa linjerna och institutionella ramarna för akademiens verksamhet. I början av den kronologiska skildringen av akademien används cirkulationsbegreppet flitigt som ett deskriptivt verktyg. Man pekar ut en rad aspekter av akademiens tidiga verksamhet som exempel på cirkulation. I de avsnitt som avhandlar akademiens senare historia är cirkulationsper-

spektivet dock mindre framträdande. Givet volymens titel kunde man ha förväntat sig att *Kunskap i rörelse* i större utsträckning skulle ha bibehållit fokus på cirkulation och rörelse samt att man i högre grad hade studerat de europeiska och globala utbyten som akademien varit involverad i även under senare perioder. Det hade också varit intressant med en mer analytisk diskussion kring kunskaps-cirkulation – antingen i inledningen eller i slutsatserna. Man hade exempelvis kunnat utnyttja detta tillfälle till att ge mer substans åt ett stundtals vagt begrepp: vad är det egentligen som cirkulerar när vi talar om kunskap i rörelse? Förändras detta under loppet av akademiens långa historia? Och kanske mest intressant i en bok som denna: vilken ny roll kan institutioner som Kungl. Vetenskapsakademien, som haft en framträdande plats i mer traditionell vetenskapshistoria, ha i en kunskapshistoria som fokuserar på cirkulation i vidare kontexter än de strikt nationella eller vetenskapliga?

Ibland misstänker jag att de två teoretiska perspektiv som inspirerat studien inte alltid varit lätta att förena. Cirkulation som begrepp tenderar att kräva att vi släpper fokus på en enhetlig institutionell kontext för att följa kunskap genom en rad olika platser, kunskapskulturer och sammanhang. På många sätt uppmanar den institutionella ingången oss snarare att göra motsatsen: att gå på djupet kring en mer enhetlig miljö. Möjligen är detta anledningen till att det senare perspektivet tidvis tar överhanden i en studie där Vetenskapsakademien är det givna studieobjektet. Samtidigt är det ett bibehållet fokus på Vetenskapsakademien som institution som är den största styrkan i *Kunskap i rörelse*. Tyngden kommer från en både omfångs- och detaljrik historik över en central institution i svensk vetenskaps- och kunskapshistoria. Inte bara möjliggör dess essäer ett nyfikat utforskande av en rad historiska skeenden – som helhet kommer boken också att fungera som ett referensverk för en mängd framtida vetenskaps- och kunskapshistoriker.

Jacob Orrje

Uppsala universitet

Understanding others

Dominick LaCapra: *Understanding others. Peoples, animals, pasts*. Ithaca NY: Cornell University Press, 2018. 204 s. ISBN 978-1-5017-2492-3, hft.

I vilken mån är det möjligt att förstå andra arter, kulturer och historiska personer? Vad är relationen mellan identitet, historieskrivning, skönlitteratur och minne; mellan det textbaserade arkivet och det berättade ordet? Kring dessa frågor kretsar den amerikanske idéhistorikern Dominick LaCapras senaste bok, *Understanding Others*. LaCapra har sedan början av 1980-talet

varit en av de mest inflytelserika amerikanska idéhistorikerna och har ofta – och inte omotiverat – etiketterats som postmodernist. Den som läst någon av hans senaste böcker känner igen sig i såväl tematik som upplägg. LaCapra hämtar genomgående inspiration från Jacques Derrida och Sigmund Freud och diskuterar ämnen som posthumanism och traumastudier. Han ägnar även en del utrymme åt att diskutera humanioras nytta och utmaningar i relation till den politiska utvecklingen i USA under Donald Trumps presidentskap. Detta i kombination med att han boken igenom förhåller sig till ny forskning gör att LaCapra, trots att han återvänder till teman han tidigare behandlat, undviker att upprepa sig allt för mycket.

LaCapra återkommer ofta till förhållandet mellan skönlitteratur och historia för att rucka på gränserna dem emellan, men är samtidigt kritisk till uppfattningen att all historieskrivning är narrativ och framhåller att den lika gärna kan vara argumenterande, beskrivande eller essäistisk (50 f., 131 f.). Essän är också den genre han själv tycks föredra och bokens sex kapitel, varav tre tidigare publicerats, kan läsas fristående. Förhållandet mellan skönlitteratur, historia och samhällsvetenskap avhandlas i en essärecension av Ivan Jablonkas *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales* (2012). Ett annat kapitel diskuterar den etiska aspekten kring förståelsen av andra kulturer utifrån den amerikanske hobbyantropologen Frank Hamilton Cushings (1857–1900) interaktion med Zunifolket. Här lyfts deltagarobservationens svåra balansgång mellan överidentifikation och objektifiering fram och LaCapra menar att det aldrig är entydigt när endera gränsen överträds och att viljan att förstå och representera en annan kultur alltid är präglad av svårigheter (128). Hur dessa kan undgås ger han inga svar på, men hävdar att begrepp hämtade från psykoanalysen kan underlätta den etiska diskussionen.

Den psykoanalytiska begreppsapparatusens kritiska potential och användbarhet inom humaniora är ett återkommande tema boken igenom. Likaså är hänvisningarna till Derridas dekonstruktioner; en metod som enligt LaCapra är behjälplig för att ifrågasätta förgivettagna gränsdragningar och dikotomier. Detta kan handla om gränsen mellan jaget och den Andre, mellan vi och dem, men också om att ifrågasätta akademins ”disciplinära identitetspolitik”. Behovet av tvärvetenskapliga studier är enligt LaCapra nödvändigt när det kommer till att studera problem som trauma, våld, rättvisa, förtryck, medkänsla, agens, tillit och temporalitet (156 f.). I sammanhanget framhåller han dekonstruktivismens kritik av stabila identiteter som ett politiskt och etiskt projekt, vars mål är att motverka dogmatism i enighet med Michail Bachtins ”dialogism” (36–38, 144). Hos Trump finner LaCapra exempel på hur ett dikotomt och dogmatiskt tänkande är en förutsättning för skuldbeläggande (scapegoating), misogyni, rasism, förakt för svaghet och en allmän tendens att ställa grupper emot varandra (15).

LaCapra förenar dekonstruktivism med psykoanalys, vilket han förstår som en kritisk teori och främst gör bruk av genom att studera och vidareutveckla begrepp som trauma, bortträngning, överföring och bearbetning (*working through*). I studiet av trauma lyfter LaCapra in Derridas *hantologie* för att betona hur samtiden hemsöks av det förflutnas effekter, ibland så till den grad att själva distinktionen mellan nu och då kollapsar (83, 86). Idén om att historiska trauman inte skulle vara möjliga att representera förkastas av LaCapra, som dock framhåller att det är bearbetning, inte representation, som är målet; att undvika överföring av traumat till senare generationer (5, 57–60).

Bearbetning sker dock inte nödvändigtvis genom historieskrivning, utan minne, vittnesmål och skönlitteratur har alla en viktig roll att spela. Trauman tvingar oss även att omvärdera historieskrivningens tendens att privilegiera det skriva ordet och det textbaserade arkivet framför minne, muntligt berättande och bilder (50 f.). Vidare hävdar LaCapra att vårt dialogiska förhållande till det förflutna bör präglas av ett ethos som sträcker sig till andra arter och naturen som helhet (60). Denna posthumanistiska ambition återkommer boken igenom och diskuteras i förhållande till antropocen, antropocentrism och kritiska djurstudier. LaCapra knyter an posthumanismen till det post-strukturalistiska ifrågasättandet av gränsdragningar och stabila identiteter, vilket han menar kan fungera som en ingång till kritiskt ifrågasättande av människans relation till naturen och andra arter (10). Dock är det något förbryllande att han inte gör någon åtskillnad mellan posthumanism och transhumanism (174). Visst finns det beröringspunkter dem emellan, men synonyma är de knappast. Transhumanismen handlar väl främst om att med naturvetenskap och teknik förbättra människan, men ger inga riktlinjer för humanistiska studier. Det gör förvisso inte LaCapra heller. Boken är trots sitt nätta omfång rik på idéer, men presenterar inte några entydiga frågeställningar, studieobjekt eller slutsatser, utan är i essäistisk anda undersökande, tankeväckande och eklektisk.

Bruno Hamnell

Lunds universitet

Minnen från mitt vistande i Afrika

Julius Lagerheim [utg. Elena Balzamo]: *Minnen från mitt vistande i Afrika. Marocko 1831 och 1832*. Stockholm: Carlssons, 2018. 208 s. ISBN 978-91-7331-941-6, inb.

En reseskildring av en svensk diplomat i Nordafrika från åren 1831–1832 har plockats fram ur arkivets förvarade minnen. Enligt titelbladet ska manuskriptet vara upptäckt av utgivaren, litteraturhistorikern, kritikern och översät-

taren Elena Balzamo, men någon närmare förklaring till påståendet ges inte. Faktum är att Lagerheims manuskript, som förvaras vid det välbesökta Carolina Rediviva i Uppsala, har varit känt sedan länge. Det räcker med att gå till artikeln över släkten Lagerheim i *Svenskt biografiskt lexikon* (bd 22, s. 126, 1977–1979), där det anges att hans minnesanteckningar från Alger och Tanger förvaras på Uppsala universitetsbibliotek. Så någon för forskningen fullständigt okänd text handlar det inte om, men Balzamo kan ges eloge för att tagit fram den ur arkivet och givit ut den i en läsbar utgåva. Balzamo har också tillfogat en inledning som introducerar författaren till verket, beskriver hans diplomatiska verksamhet och textens karaktär, samt redogör för utgivningsprinciperna. Någon vetenskaplig utgåva i strikt mening handlar det inte om. Stavningen är normaliserad. Men utgåvan är välgjord och ger belysande ordförklaringar och kommentarer som underlättar förståelsen.

Julius Lagerheim var en svensk diplomat och generalkonsul i Alger under åren 1826–1829. Under en kortare period 1830–1831 verkade han som tillförordnad konsul i Marocko. En av uppgifterna var att lösa Sverige från den marockanska tributen. Lagerheims ”Minnen från mitt vistande i Afrika” antas vara skriven omkring 1844 och behandlar resan ner till Marocko och den längre vistelsen i Tanger. Han berättar om diplomatlivet, om det sociala umgänget inom den lilla kretsen av europeiska diplomater och deras familjer, om befolkningen i Tanger, morer, judar och kristna, och om staden Tanger och dess omgivning. Det handlar om en svensk ämbetsmans möte med en annan kultur, dock för honom inte en okänd värld. Han hade vistats i Nordafrika i flera år och hade genom sina diplomatiska förbindelser med de ledande makthavarna fått en god inblick i ländernas styrelseskick. Lagerheims skildring av diplomatlivet avslöjar en skarp samhällskritik. Han drar sig inte för att fördöma andra sätt att leva. Han kritiserar islamisk konservatism, och som skolad i den västerländska upplysningen reagerade han på despotisk politik och religiös intolerans. Det är inte svårt att läsa in orientalistiska drag i hans beskrivning av den arabiska världen. ”Morerna äro i allmänhet fattiga, lömska och förrädiska, hata hjärtligen de kristna” (89), skriver han till exempel och tillägger på ett annat ställe att de finner ”sin största njutning i en fullkomlig sysslolöshet” (139). Hans befattning som konsul i ett mohammedanskt land medförde trakasserier, säger han, eftersom han var ”omgiven av halvilda och fanatiska människor.” (136)

Det är alldeles klart att det inte var lätt för Lagerheim att förstå det han upplevde. Mötet med andra kulturer utmanade tolkningen och förståelsen av det främmande, liksom förmågan till empati och intersubjektivitet. Men även västerlänningarnas egenheter, inte minst hans diplomatkollegor, får sina slängar. Han kritiserar européernas plundring av fornlämningar som ”ryckas från den grund på vilken de blivit uppförda, och där de hämta sin

egentliga märkvärdighet, för att i något avlägset museum tillfredsställa engelsmännens löjliga samlingsmani. Det förekommer mig som ett helgerån.” (43) Bokens behållning är som en kvarleva av en svensk ämbetsmans möte med andra kulturer och sätt att leva, möten som utmanade tänkandet och ledde till förväxlingar och missförstånd. Resan vidgade hans personliga erfarenheter, både i förståelse av världen och rent konkret: ”Jag har själv försökt att röka *kiff* [cannabis], men känt mig så illamående, redan av de första dragen, att jag övergivit allt vidare experimenterande därmed.” (145) Hans minnen från Marocko skildrar mötet med en annan värld.

David Dunér

Lunds universitet

Kvinnotrubbel

Lena Lennerhed: *Kvinnotrubbel. Abort i Sverige 1938–1974*. Möklinta: Gidlunds Förlag, 2017. 208 s. ISBN 978-91-7844-986-6, inb.

Kraven på en så kallad fri abort, det vill säga att kvinnor själva ska erhålla bestämmanderätt i frågan om att avbryta eller fullfölja en graviditet, var en av kvinnorörelsens stora stridsfrågor under 1960- och 1970-talen. Den liberalisering i frågan som följaktligen skedde i stora delar av Västvärlden anses nu vara en av den feministiska kampens mest påtagliga framgångar, då bestämmanderätten i praktiken i större grad har tillkommit kvinnorna själva. De senaste åren har dock en konservativ kritik mot den i stora delar av världen lagstiftade aborträtten fått ökat gehör. Denna konservativt grundade politisering har i sin tur säkert bidragit till den åtstramning av aborträtten som många delar av världen vittnar om i dag. Nya exempel är från 2019 då delstaten Alabamas republikanledda senat beslöt om nästintill totalförbud mot abort och Norska Stortinget beslöt om en restriktion av den norska abortlagen som stått oförändrad i mer än 40 år. Dessa händelser kan ses som komponenter i ett narrativ som berättar om en under 1900-talet gradvis om än tillkämpad liberalisering som nu hotas av en tillbakagång då vunna rättigheter förloras.

Det är i ljuset av denna samtidskontext som idéhistorikern Lena Lennerheds *Kvinnotrubbel. Abort i Sverige 1938–1974* hämtar sin aktualitet. Ett av Lennerheds syften är att problematisera ett historiskt narrativ som bygger på en idé om gradvist historiskt framsteg i form av en enkel riktning mot ökad liberalisering i frågan om abort. Studien har dock flera skärningspunkter som gör den intressant och betydelsefull för medicinhistoria, välfärdsstatsforskning och genushistoria. För Lennerhed är ämnet bekant, eftersom hennes tidigare forskning har behandlat de illegala aborternas historia i

Sverige, RFSU:s historia och sexualdebatten i Sverige på 1960-talet. Lennerhed är dock inte den enda som intresserat sig för ämnet. Svensk aborthistoria har sedan mitten av 1970-talet varit föremål för forskare, men enligt Lennerhed har den tidigare forskningen framförallt behandlat abortpolitiken, inklusive riksdagsdebatter och kvinnorörelsens politiserande av frågan. Till skillnad från denna tidigare forskning vill Lennerhed med sitt bidrag fokusera på det som hon kallar för medikaliseringen av abort och den abortsökande kvinnan under 1900-talet i Sverige. Som Lennerhed skriver så ”kretsar [den här boken] kring kvinnan och psykiatriern” (13). Studien utgör därför även ett viktigt bidrag till historisk forskning om medikalisering och därmed om diagnostikens juridiska och politiska betydelse.

Begreppet ”legal abort” använder Lennerhed för att skilja mellan de lagar (1938–1974) som tillät abort under vissa omständigheter beslutade av läkare och Socialstyrelsen (tidigare Medicinalstyrelsen) och de som infördes i Sverige 1975 vilka ger kvinnor bestämmelserätten i frågan och brukar kallas ”fri abort”. Lennerhed vill med sin undersökning visa komplexiteten i de legala aborternas historia och förklarar att ”skälen för att bevilja kvinnor abort skiftade under perioden, och antalet aborter kunde svänga rejält under en och samma lagstiftning” (150). Källmaterialet som ligger till grund för undersökningen består av bland annat abortansökningar till Medicinalstyrelsen/Socialstyrelsen, statliga utredningar i abortfrågan, medicinska avhandlingar, artiklar i *Svenska läkartidningen*, mentalsjukvårdens journaler, Abortrådgivningsbyråns i Göteborg journaler, kvinnorörelsetidskrifter, debattböcker, dagspress (20).

Den lagstiftning som år 1938 legaliserade abort i Sverige utgick ifrån tre övergripande kriterier som i dagligt tal kallades för medicinsk, humanitär eller eugenisk indikation. För dessa krävdes att den abortsökande kvinnan diagnostiserades med någon form av fysisk eller psykisk sjukdom eller åkomma, eller ansågs bära på ärftliga sjukdomar som kunde överföras till fostret. I samband med de nya lagarna avkriminaliserades abort för de abortsökande kvinnorna och ersattes med medikalisering. Med hänvisning till Michel Foucaults teoretiska perspektiv och hans myntande av begreppet psykiatisering studerar Lennerhed psykiatiseringen av abort som en form av medikalisering. Psykiatrin kom nämligen enligt Lennerhed att få en allt större roll i det medicinska perspektiv som låg till grund för abortlagen och praxis kring aborter under perioden. Psykiska diagnoser kom med tiden att användas såväl i argumentation för bifall och avslag av abortansökningar. Medan en diagnos som ”svaghet” kunde bidra till bifall kunde diagnosen ”gravitetsdepression” bidra till att den abortsökande kvinnan fick avslag. Förutom det av Foucault influerade perspektivet använder Lennerhed sig även av sociologen Peter Conrads analys av medikalisering. Enligt Conrad har medikalisering dels handlat om fenomen som ansetts avvikande, som

exempelvis homosexualitet och dels om fenomen som ansetts naturliga, såsom barnafödande, och kan därför se olika ut. Gemensamt för medikaliseringsprocesser är dock att medikaliseringen sker via språket bland annat genom användandet av medicinsk terminologi, via institutioner som inkluderar lagstiftande myndigheter och organisationer och i läkares praxis. Lennerhed visar i sin bok tydligt hur detta skedde med abort i Sverige under den legala perioden.

Tidsperioden för den legala aborten sammanfaller också med den tid som brukar kallas folkhemsepoken i svensk historia och Lennerhed belyser hur abortlagar, diagnoser och praxis kring såväl hanterandet av abortansökningar som aborterna själva var präglade av historiskt skiftande välfärdsideal och av rådande kvinnoyn. För att närma sig de skiftande idealen tar Lennerhed bland annat fasta på två brytpunkter då lagen utvidgades, vilka båda föranleddes och följdes av debatter inom läkarkåren och i samhället i övrigt. År 1946 utvidgades lagen för att inkludera en socialmedicinsk indikation, främst i syfte att försöka minska antalet illegala aborter som fortsatt var högt och ansågs bero på sociala faktorer. Trots denna utvidgning sjönk antalet legala aborter under femtiotalet och Lennerhed hämtar förklaring i de rådande välfärdsidealerna som karakteriserades bland annat av hemmafruideologin. Detta var ett samhälle som med en aktiv utjämningspolitik, stöd till kvinnor och barn och reformer i sexualupplysning skulle stödja och fostra det goda moderskapet. Höga abortsiffror ansågs vara ett välfärdsstatligt misslyckande, med historikern Gunnel Karlssons ord, ”en skamfläck, ovärdig en välfärdsstat” (Karlsson citerad av Lennerhed, 99). Den andra utvidgningen skedde 1963 då den så kallade fosterskadeindikationen infördes i svensk abortlag. Detta skedde efter en läkemedelsskandal där läkemedlet neurosedyn som rekommenderats till gravida kvinnor visade sig resultera i allvarliga fosterskador. Debatten handlade om barnens förutsedda livsvillkor och hälsa men genomsyrades även den av kvinnoyn och idéer om det goda moderskapet.

Steriliseringspolitiken som praktiserades i Sverige från 1930-talet fram till 1970-talet, grundad i den eugeniska rasläran, ses nu som en skamfläck i Sveriges välfärdshistoria. Lennerhed belyser i sin undersökning hur denna ideologi sammanflätas med de legala aborternas historia och problematiserar således ytterligare den ovannämnda enkelriktade liberaliseringsberättelsen. Som tidigare framkommit så introducerade 1938 års abortlagar eugenisk indikation som en grund för beviljande av abort, nästan alltid med villkoret att den abortsökande kvinnan steriliserades. Dessutom kunde aborter, i likhet med steriliseringarna, enligt steriliseringslagen utföras utan samtycke. Lennerhed ställer följaktligen frågan (om än retoriskt) om tvångsaborter utfördes i Sverige, men konstaterar att det ”knappast [är] möjligt att få en fullständig bild av vad som skett” (44).

Kvinnotrubbel. Abort i Sverige 1938–1974 är ett mycket viktigt bidrag till forskningen inom såväl svensk aborthistoria, medicinens och psykiatrins historia, och genus- och välfärdshistoria. Den torde även vara av stort intresse för en bredare icke-akademisk läsekrets, speciellt i ljuset av att abortlagar och aborträtt återigen har hamnat i korselden globalt. Boken är välskriven och flyter bra. Stilen är tydlig även om vissa passager kunde kännas lite råa och uppräknande. Ibland önskade jag ytterligare förklaringar eller bredare idé-historiska kopplingar, speciellt eftersom materialet och ämnet verkar vara så otroligt rikt på såväl fakta som idéströmningar och som Lennerhed själv är inne på, komplexitet och spänningar.

Valgerður Pálmadóttir
Islands universitet

Den akademiska läxan

Bo Lindberg: *Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Historiska serien 36, 2017. 231 s. ISBN 978-91-7402-459-3, inb.

Bo Lindbergs senaste bok handlar obestriddligen om ett centralt akademiskt ämne. Föreläsningens historia och den akademiska institutionens historia följer varandra. Desto mera anmärkningsvärt är det att någon bok om föreläsningens historia inte skrivits tidigare, åtminstone inte på svensk botten och i förvånansvärt ringa utsträckning i den internationella litteraturen.

Platon höll i sin Akademi en föreläsning om ”Det goda” där han delgav sina trogna sina djupaste läror, detta enligt en visserligen omtvistad tradition. Aristoteles till eftervärlden bevarade verk utgörs av föreläsningssanteckningar. Medeltidens universitet grundades kring föreläsningen som central aktivitet. Pierre Abélard berättar utan att generas om det stormiga bifall hans föreläsningar väckte och om det väldiga tilloppet av studenter. Vår egen Christopher Jacob Boström besvarade vid mitten av 1800-talet förebråelser för att ingenting publicera med att framhålla att han ”åtagit sig att vara en levande lärare för den akademiska ungdomen, men aldrig att vara en skrivande lärare för den svenska allmänheten”. En professors uppdrag var att föreläsa, inte att skriva, så kunde man mena även vid denna sena tidpunkt. Ändå har kritiken, som Lindberg visar, ständigt följt föreläsningen i spåren. En av de mest älskade sångerna i Gunnar Wennerbergs *Gluntarna* handlar om hur Glunten somnar under en teologisk föreläsning och med sina snarkningar stör auditoriet. ”Segt som gummi elasticum/fastän hackat och malet”, så beskrivs professorns tal med en karaktäristik som inte sällan dyker upp i minnet på åhörare av föreläsningar än i dag.

Alla belackare till trots har föreläsningarna hållit ställningarna. I dag översvämmas de marknaden i form av youtubeföreläsningar på nätet och allahanda poddar. Studenterna antecknar lika flitigt som förr om än kanske på en laptop snarare än i en anteckningsbok. Detta senare ger upphov till en viss oro. Vad kommer att finnas kvar av dagens elektroniska anteckningar? Lindbergs källmaterial till boken består till stor del av föreläsninganteckningar, som i stor myckenhet finns bevarade i svenska liksom i utländska arkiv. Ibland kom sådana anteckningar, antingen studenters anteckningar eller lärarens manuskript, att ges ut av trycket. Erik Gustaf Geijer, C. J. Boström, Axel Hägerström och många andra har postumt berikat den lärda litteraturen med utgivna föreläsningar. Liknande kan sägas om exempelvis Aristoteles, Hegel och Michel Foucault.

Föreläsningen lämpar sig för ett systematiskt och något så när lättillgängligt framställningssätt. Det kan ifrågasättas om den som skriftställare ytterst svårforcerade Hegel skulle ha fått det stora inflytande han faktiskt fick om inte hans lärjungar efter hans död givit ut hans föreläsningar. Lindberg ger struktur åt sin framställning av den svenska föreläsningens historia genom en kronologi från senmedeltiden till massuniversitetet men också genom en tematisk diskussion kring ”föreläsning och pedagogik”, ”föreläsning och retorik” med mera. Föreläsningens språk – latin? svenska? engelska? – blir föremål för uppmärksamhet liksom föreläsningarnas roll inom olika ämnen och discipliner, föreläsningens tematisering i den universitetspedagogiska litteraturen och mycket annat.

Det stora värdet med Lindbergs bok är att han systematiserar och problematiserar sådant som oftast bara uppmärksammas och kommenteras i förbigående i en framställning som handlar om något annat. Här får man ämnet ”föreläsning” utbrett för blicken på ett överskådligt och stimulerande sätt. Genrens vitalitet också i den omedelbara samtiden påminner oss om dess förtjänster trots all småaktig kritik genom årtusendena. Konsten att hålla uppmärksamheten koncentrerad under en längre tid kring en muntlig utredning är – trots Gluntens malör – en betydelsefull konst, innanför liksom utanför universitetsvärlden. Kanske är den i dag mindre självklar men just därför viktigare än någonsin. Läser man med detta i minnet så kan man hos Bo Lindbergs bok finna inte bara ett akademiskt intresse utan en läxa för livet.

Svante Nordin

Lunds universitet

Miracula insectorum

Carl von Linné [utg. Ingela Pehrson Berger]: *Miracula insectorum*. Uppsala: Bibliotheca Neolatina Upsaliensis 10, 2018. 160 s. ISBN 978-91-9822-649-2, hft.

Den 11 november 1752 presiderade Linné vid en disputation i Uppsala om mirakler hos insekterna. Den till innehållet entomologiska exercitiedissertationen *Miracula insectorum* försvarades av dalkarlen Gabriel Emanuel Avelin, son till en postmästare i Avesta. Avelin gjorde ingen karriär som naturalhistoriker, utan slutade som auditör (biträdande militärjurist) vid armén i Pommern. Avhandlingen kom i nya utgåvor 1756 och 1787, översattes till tyska 1757 och delvis till engelska 1781. Först nu har den kommit i svensk översättning, med inledning och kommentarer av Ingela Pehrson Berger. Den ingår i den förträffliga serien av nylatinska texter under redaktion av Peter Sjökvist och Krister Östlund vid Uppsala universitetsbibliotek. Tidigare har i serien utgivits bland annat Nils Rosén von Rosensteins *Hur blir man läkare?*, Thomas Bartholins *De nihilo medico* och Anders Celsius *Om existensen av flera världar*, sammanlagt tio volymer hittills. Genom översättningar av nylatinska texter tillgängliggörs nu ett tidigmodernt material som annars hade för många blivit förbisett.

Avhandlingen *Miracula insectorum* handlar som sagt om mirakler, till temat påminnande om Linnés berömda presidietal i Vetenskapsakademien 1739, ”Tal om märkvärdigheter uti insecterna”. Visserligen utmärks inte avhandlingen av samma lustfyllda retoriska elegans som presidietalet, men väl samma förundran och beundran inför insekternas fantastiska underverk. Här var det väl snarast Avelin som skulle visa upp sin muntliga retoriska skicklighet, inte Linné själv. ”Insekter” ska vidare i detta sammanhang förstås i bredare bemärkelse. Enligt Linnés *Systema naturae* (1758) inbegriper insekterna alla djur som har fler än fyra ben och har ett hårt skal, det vill säga förutom de egentliga insekterna även kräftdjur, spindeldjur och tusenfotingar. Pehrson Berger delger i övrigt rikliga filologiska och vetenskapshistoriska kommentarer och entomologiska preciseringar. Bifogad finns en tabell över arter som nämns i avhandlingen med sina moderna motsvarigheter.

Miracula insectorum består av fem paragrafer eller kapitel. I de två första diskuterar Linné begreppet ”miraculum” och vad det i själva verket står för. Linné definierar mirakler som ”ting eller händelser som faktiskt har observerats men som tycks strida mot naturens ordning eftersom deras naturliga orsaker är okända.” (23) Som exempel ger han bland annat magnetism och elektricitet. Men det som tycks för oss vara oförklarliga mirakel är i själva verket bara ett utslag av vår bristande kunskap, ”ju mer insatta vi är i natur-

vetenskap och naturkunskap, desto mindre godtrogna och smittade av vidskeplighet blir vi.” (25) Vidskepelse är alltså, i upplysningstidens anda, ett uttryck för okunskap om de verkliga orsakerna. Människors vidskepelse orsakas helt enkelt av avsaknaden av sann kunskap. Mirakler är för Linné inte skrämmande förebud om kommande olyckor, som i det föregående tidevarvets magiska, astrologiska tänkande. När Linné talar om mirakler handlar det i stället om uttryck för den gudomliga skapelsens skönhet och ändamålsenlighet. Vi förbiser ofta dessa mirakler i vår vardag, menar han. Det vi dagligen ser undgår vår förundran, medan ju sällsyntare tingen är, desto större blir vår förundran.

Linné ger sig sedan i kast med att framvisa dessa förunderliga mirakler i insekternas värld. Först förklarar han, i tredje kapitlet, hur olika vidskepliga antaganden om insekter i själva verket har sina naturliga orsaker. I fjärde kapitlet beskriver han ”äkta insektsmirakler” (47), som gallbildningar på insekternas värdväxter, det vill säga det förunderliga som sker när insekter orsakar förändringar hos växterna och skapar former som skiljer sig från de som i normala fall är bestämda av naturens lagar. I femte kapitlet avslutar han avhandlingen med att framvisa insekternas beundransvärda och förunderliga förmågor och levnadssätt, som i binas samhällsliv, getingarnas familj, myrornas levnadssätt, självlysande insekter och silkesmaskens metamorfoser. Disputationsakten började nu lida mot sitt slut: ”Dagen skulle förr ta slut än exemplen, om jag efter att grundligt ha utforskat mängder av insekter skulle beskriva allt mirakulöst hos dem, något som varken min obetydliga begåvning eller dessa få sidor skulle förslå till.” (65) Den ödmjuka formuleringen om ”min obetydliga begåvning” syftar retoriskt säkerligen inte på författaren till avhandlingen, utan på respondenten.

David Dunér

Lunds universitet

Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige

Anders Lundgren: *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige*. Lund: Arkiv förlag, 2017. 397 s. ISBN 978-91-7924-286-2, inb.

Bilden på bokens omslag visar insidan av Skånska superfosfat- och svavelsyre-fabriksaktiebolagets anläggning i Limhamn, uppförd 1904. Det ser primitivt ut. En dammig trälada med naket bjälklag, något som liknar jordhögar men nog är kemikalier, några arbetare uppställda i bakgrunden, en ölflaska på golvet. Fotografiet illustrerar väl den tes som Lundgren för fram: I dessa miljöer var vetenskapen avlägsen. Akademisk forskning hade begränsad betydelse för den kemiska industrins uppsving under 1800-talet. Branschens

ekonomiska utveckling drevs i stället fram av mer praktisknära kunskaper. *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige* syftar till att studera dessa.

Undersökningen är avgränsad till perioden mellan 1800-talets mitt och 1900-talets början. Fem av bokens sju empiriska kapitel behandlar den kemiska industrins framväxt i Sverige och fokuserar på kunskaper om tillverkning av svavelsyra, konstgödsel, papper och pappersmassa samt elektrokemisk industri. De återstående empiriska kapitlen diskuterar kemisternas utbildning och karriärvägar. Lundgren menar att den teoretiska inriktning som präglade den högre tekniska undervisningen under perioden hade liten inverkan på det praktiska arbetet vid fabrikena. Karriärerna belyses med inriktning på konsulterande kemiingenjörer. Studien ger vid handen att den teoretiska kunskap som dessa konsulter företrädde sällan kom till användning inom tillverkningen. Sist i boken finns även en epilög som utifrån empiriska exempel diskuterar vetenskap och teknisk utveckling senare under 1900-talet.

Studien har två framträdande teman. För det första lanserar Lundgren en begreppsapparat som i stället för kategorier såsom vetenskap och teknik utgår från tre distinkta kunskapsformer: *Analytisk kunskap* – hur substanser är sammansatta och hur kemisten når exakt kunskap om dem; *syntetisk kunskap* – hur nya kemiska substanser kan produceras; och *produktionskunskap* – hur kemiska substanser tillverkas i industriell skala. Sistnämnda kunskapsform har en central roll i boken. Produktionskunskapen handlar om de lokala kontexterna, om de tysta färdigheterna, känsla och blick för kemisk tillverkning. För det andra uppehåller sig boken vid den ”linjära modellen”, föreställningen att industriell framgång ytterst drivs fram av vetenskapens landvinningar, att teknik blott är ”tillämpad vetenskap” (19). Framställningen tar här spjörn mot ett uttalande av Svante Arrhenius från 1919 som framhöll att kemisk vetenskap ”ligger till grund för nutidens materiella kultur” (9). Boken vill visa att kemisk praktik inte alls var beroende av teori. Produktionskunskapen var en självständig och central kraft i den kemiska industrins tillväxt. ”Sådan skapades inte på laboratorier eller försöksstationer, inte heller i skolor eller via läsning, utan vid arbete i full skala på plats” (268).

Begreppsapparaten är en av bokens stora förtjänster, urskiljandet av produktionskunskap i synnerhet. Kanske hade diskussionen berikats av en fördjupad dialog med tidigare begreppsförslag – Joel Mokyr’s ”prescriptive knowledge” eller Monte Calverts ”shop culture” för att nämna ett par. Och kanske skapar Lundgren en alltför snäv kategori när vetenskap definieras som ”kunskap producerad vid universitet eller andra akademiska institutioner” (28). Oavsett demonstrerar boken att praktisknära kunskaper utgör ett viktigt kapitel i den industriella epokens historia. Lundgren förklarar avsaknaden av tidigare vetenskapshistoriska studier om industriell kunskap med att fabriker har setts som skitiga och lägre stående i förhållande till

akademisk vetenskap. Här kan tilläggas att de industriella miljöerna också är synnerligen svåra att studera – tyst och lokal kunskap tenderar att efterlämna få källdokument jämfört med offentligt bedriven vetenskap. Lundgrens studie har växt fram genom ett ”långvarigt umgänge” (27) med ett omfattande material hämtat ur företagsarkiv, personarkiv och facktidsskrifter. Det märks. Den empiriska undersökningen övertygar och imponerar.

Diskussionen om den linjära modellen väcker dock frågor som inte besvaras fullt ut. Lundgren drar slutsatsen att den kemiska industrin ”utvecklades tack vare lokal kunskap” – ”inte tack vare vetenskaplig kemisk kunskap” (262). 1800-talets kemiska industri må ha varit hantverksmässig, men hade den kunnat bedrivas framgångsrikt utan teoretiska upptäckter som gjorts på andra platser eller längre tillbaka i tid? Boken beskriver flera industriella tillverkningsprocesser som bottnade i akademisk vetenskap, Joseph Louis Gay-Lussacs blykammarmetod för framställning av svavelsyra exempelvis. Lundgren menar att rönen inte blev användbara förrän personer ”med sitt kunnande bidragit till att förverkliga dem” (67). Detta är säkert riktigt men omkullkastar egentligen inte föreställningen om att vetenskaplig teori möjliggjorde framgången. Och om Arrhenius elektrolytiska dissociationsteori anger Lundgren att den knappast hade något ”avgörande inflytande” för den elektrokemiska industrin, men tillägger att teorin ändå ”influerade” utvecklingsarbetet på fabrikerna (173). Hade Arrhenius rätt trots allt när han talade om vetenskapens betydelse för materiell utveckling? Ett klargörande svar skulle kräva historisk metod som mer systematiskt undersöker kausala samband och jämför dessa med den linjära modellens antaganden.

Sammanfattningsvis är *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige* ett mycket välkommet bidrag. Frågeställningarna om den linjära modellen hade kunnat tonas ned till förmån för en mer ingående diskussion om vetenskapsmännens yrkesarbete under den industriella epoken – Steven Shapins *The scientific life* (2008) saknas exempelvis i litteraturlistan. För Lundgren beskriver både pedagogiskt och medryckande en form av vetenskapligt arbete som är underutforskad inom vetenskapshistoria, inte bara i ett svenskt sammanhang. Privata företag har sedan länge stått för en stor andel av den vetenskapliga kunskapsproduktionen och det finns därför goda skäl att studera industrin som självständig och aktiv kunskapsmiljö snarare än passiv mottagare av akademisk vetenskap. Vi vet ganska lite om vetenskapen i dessa sammanhang, men nu vet vi mer. Bokens kunniga beskrivning av produktionskunskapen och dess ekonomiska betydelse kommer förhoppningsvis ge inspiration och vägledning för vetenskapshistoriska studier av andra industriella områden.

Ingemar Pettersson

Uppsala universitet

Sveriges första globala århundrade

Leos Müller: *Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria*. Stockholm: Dialogos Förlag, 2018. 256 s. ISBN 978-91-7504-338-8, inb.

Varför är 1700-talet historiens första globala århundrade? Med denna fråga inleder Leos Müller sin bok med titeln *Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria*, utgiven på Dialogos förlag. För att besvara frågan tar Müller med sin läsare på en lång resa över världshaven, under svensk flagg. Boken vänder sig till den historieintresserade allmänheten men skulle även fungera bra till en introduktionskurs i Sveriges globalhistoria. Ambitionen är att presentera en ny bild av Sveriges 1700-tal baserad på Müllers långvariga forskning, samt att även inkludera den våg av nya studier med globalhistorisk inriktning som producerats under senare år. Trots det senare är det samtidigt tydligt att Müllers intresse för svenska handelshus och statlig handelspolitik tillsammans med hans forskning om svensk neutralitet på många sätt dominerar framställningen.

Müller konstaterar inledningsvis att studiet av 1700-talets globalisering tenderar att domineras av det ekonomiska perspektivet, vilket ter sig något förenklat enligt Müller. Som alternativ föreslås därför tre kompletterande perspektiv, eller snarare narrativa grepp. Med detta menas att boken är en berättelse om varor, människor och politik. Detta betyder dock inte att framställningen så mycket drivs fram av en berättelse. Snarare bygger bokens tematiska rubriker på en ekonomihistorisk terminologi med ord som återexport, monopolkompani, superkargörer och distributionsnätverk. I grund och botten rör det sig därför om en svensk 1700-talshistoria med fokus på varubyten, konsumtion och handelspolitiska strategier i Medelhavet, Indiska Oceanen och Atlanten. Detta förtar på intet sätt att det rör sig om en mycket visuellt aptitlig, välskriven och lättbegriplig framställning.

Studien struktureras utifrån sex tematiska kapitel som fångar upp svensk närvaro i de tre ovan nämnda havsregionerna. Den atlantiska världen är platsen för första kapitlet och temat rör konsumtion och kolonialhandelskonsekvenser i 1700-talssvenskens vardag. Världen kommer till Sverige via kaffe, te och socker – vilka utgjorde de viktigaste kolonialvarorna. Därutöver konsumerades tobak och asiatiska kryddor. Siden, bomullstyger och färger från tropiska länder gav även färg till svenskens kläder. Müller lyfter fram konflikten mellan olika intressen rörande import och konsumtion av kolonialvaror i Sverige och huruvida den var nyttig för svensk handelspolitik. Grundandet av Ostindiska kompaniet blev exempelvis särskilt omdebatterat i denna situation. Sammantaget ger kapitlet en klagörande inblick i den svenska konsumtionsrevolutionen, inte minst gällande kaffet och dess koppling till den atlantiska ekonomin.

Kapitel två presenterar den svenska maritima närvaron i Medelhavet. Jakten på billigt salt var den främsta drivkraften som resulterade i att den svenska handelsflottan uppskattades vara den femte största i världen i slutet av 1700-talet. Den så kallade trampsjöfarten beskrivs som typisk för Medelhavet, en handel mellan olika hamnar som också blev lång mer lyckosam än den misslyckade satsningen på det i historieskrivningen närmast bortglömda svenska Levantiska kompaniet. För svensk handel utgjorde Medelhavsvärlden både en konfliktyta och en plats för samarbeten, inte minst med de så kallade kaparstaterna i Nordafrika. Undertecknads upptäckt att svenska handelskepp bland annat samarbetade i transporter av afrikanska slavar omnämns bland annat. Kapitel tre behandlar det välkända Ostindiska kompaniet. Müller beskriver kompaniet som en fascinerande illustration av tidens merkantilistiska ideal och på den enorma gråzon där stora delar av den globala handeln rörde sig i. Studiens ekonomihistoriska slagsida framkommer här tydligt genom diskussionen om vad ett monopolkompani är, samt när det Ostindiska kompaniet placeras i ett komparativt perspektiv rörande de institutionella lösningarna och affärsstrategierna som präglade andra kompanier i Europa.

Bokens baksidestext utlovar inte bara en berättelse om Sveriges plats i 1700-talets världshandel utan även exempel på enskilda människor och deras livsöden i denna värld. Det är framför allt kapitel fyra som bjuder på detta. Fokus ligger på de spikraka karriärvägarna för de två på varandra följande superkargörerna för Ostindiska kompaniet, Jean Abraham Grill (1736–1792) och Michael Grubb (1728–1808). Platsen är Ostasien och Müller lägger särskilt fokus på den institutionella inramningen för handeln i Kanton och Macao, på intressespanningar mellan kompanihandel och privat handel samt på Grill och Grubbs intressanta familjehistorier.

Till 1700-talets globala konsumtionshistoria hör som nämnts te och det något märkliga faktum att den brittiska konsumtionen av te ökade femtonfalt under perioden. Hur Sverige tog plats i denna historia är temat för kapitel fem där en röd tråd utgörs av betydelsen av Ostindiska kompaniets återexport på den internationella marknaden. I redogörelsen för smugglingens organisation lyckas Müller öppna upp riktigt intressanta globalhistoriska perspektiv. Genom smugglingen anas en värld av komplexa nätverk och dess överlappande kopplingar till handelsplatser över flera av de för boken aktuella haven. Det faktum att smugglingen av te till den brittiska marknaden var grunden för svenska kompaniets framgångar placerar kompaniet i ett helt nytt ljus.

Det sista kapitlet har titeln ”Transatlantiska länkar och Sveriges bortglömda neutralitet” och fångar upp mycket av den forskning och debatt som på senare år behandlat Sveriges inblandning i det europeiska koloniala projektet. Saint-Barthélemy och det svenska västindiska kompaniet står i huvudfokus och placeras in i en diskussion om svensk kolonialpolitik, handels-

utbyten och konsulära nätverk. Återigen presenteras intressanta uppgifter om de komplexa omständigheter som formade svensk handel i den internationella tävlan. Inte minst ges en djupare förståelse för det handlingsutrymme som en neutral småstat såväl tillskrevs som valde att utnyttja. Liksom i övriga kapitel lyfter Müller fram hur internationella konflikter mellan de europeiska stormakterna kunde gynna svensk handel.

Boken avrundas i ett slutord med den passande titeln ”1700-talets janus-ansikte” och placerar den ekonomiska utvecklingen i ett politiskt och moraliskt sammanhang. Till de goda sidorna hör globaliseringens spridning av medicinsk kunskap och utbildning i hela världen, liksom tekniska innovationer som förenklat människors vardag. Å andra sidan är det uppenbart att globaliseringen har misslyckats med att fördela den ekonomiska tillväxten på ett rättvist sätt. Boken avslutas också med ett viktigt konstaterande, nämligen att globaliseringsprocessen under 1700-talet måste förstås som en i mångt och mycket ryckig och selektiv process framför en gradvis omvandling av hela världen. Anledning till detta är inte oväntat politikens centrala roll i globaliseringsprocessen.

Müller har på ett förtjänstfullt och pedagogiskt vis förklarat betydelsen av de komplexa ekonomiska processer som präglade och formade perioden, vilket gör hans bok rätt unik sett till nuvarande utbud. Den ger därtill en fingervisning om det ökade intresset i internationell forskning för att lyfta fram betydelsen av mindre aktörer, som Sverige, vilka länge befunnit sig i skuggan av europeiska stormakter som Frankrike och Storbritannien. Tänkbara forskningsfrågor skymtar i flera partier i boken. Müllers studie utgör ett viktigt komplement till en globalhistorisk forskning med utpräglat kulturhistoriskt perspektiv. En sådan forskning har framtiden för sig.

Joachim Östlund

Lunds universitet

Forest governance and management across time

Erland Mårald, Camilla Sandström & Annika Nordin m.fl.: *Forest governance and management across time. Developing a new forest social contract*. Abingdon: Routledge, 2017. 147 s. ISBN 978-1-138-90430-9, inb.

Hur ska naturresursen skog styras och skötas? För ett land som Sverige, vars yta till 70 procent består av skog, har skogsbruk länge varit en central näring. Träet har använts inom allt från uppvärmning, husbyggen och skeppskonstruktioner till framställning av papper, emballage, tändstickor, kläder och diesel. Skogsbruk har dock varit behäftat med ett antal problem. Ett bygger på trädets långsamma mognadsförlopp. Medan råg och sockerbetor sätts, sköts

och skördas inom loppet av ett år tar det sekel för ek och gran att genomgå samma process. Skogsägaren – en privatperson, ett bolag eller en stat – behöver därför planera utifrån omfattande tidsperspektiv och motiveras att anlägga trädbestånd som skördas först av nästföljande generation. Ett annat problem bygger på att markägarens, bolagsdirektörens och jägmästarens ekonomiska intressen i skogslandskapet historiskt har kolliderat med andra gruppers intressen, som naturskydds- och miljöorganisationers värn av orörd natur och biologisk mångfald. Skogens styrning och skötsel är följaktligen en tämligen komplex frågeställning – som givetvis diskuteras och beforskas på skogsvetenskapliga fakulteter världen över. Nu har det utkommit en monografi av intresse för idé- och lärdomshistoriker med miljöhistorisk inriktning – *Forest governance and management across time. Developing a new forest social contract* – som problematiserar nutida skogsbruk med utgångspunkt i framtiden och historien. Huvudförfattare är Erland Mårald, Camilla Sandström och Annika Nordin. Därutöver har ytterligare 14 forskare bidragit. Författarnas och bidragsgivarnas disciplintillhörighet varierar från olika naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga ämnen till historia och idé- och lärdomshistoria. Monografien är en frukt av det tvärvetenskapliga forskningsprogrammet Future Forests, bedrivit 2009–2016 på Sveriges lantbruksuniversitet i samarbetet med Umeå universitet och forskningsinstitutet Skogforsk.

Som skogsintresserad idé- och lärdomshistoriker finner jag monografien i sin helhet intresseväckande, men för *Lychnos*-läsaren är det motiverat att fokusera på dess historiska kvaliteter. Den historiska delen utgörs av tre kapitel, baserade på både primärkällor och litteratur, vilka följer utvecklingen från 1800-tal till nutid. Det första kapitlet tar upp framväxten av svenskt skogsbruk i förhållande till andra former av skogsanvändning såsom svedjebruk, naturskydd och friluftsliv. Det andra behandlar den svenska skogsforskningens och skogsskötselns utveckling samt olika föreställningar om skogen som resurs. Det sista kapitlet diskuterar tre ”sociala kontrakt” – bredare samhällsliga överenskommelser – för skogen vilka, enligt Mårald, Sandström och Nordin et al., har karaktäriserat det svenska skogsbruket. Det första kontraktet växte fram under 1800-talets andra hälft som reaktion på en alltför häftig industrialisering och exploatering som hotade långsiktig och ”uthållig” skogsanvändning. Nästa kontrakt etablerades efter andra världskriget kring idén om ökad rationalisering och produktion som bidrag till välfärdsstatens sociala reformer. Det tredje, ännu rådande, kontraktet tog form på 1990-talet som svar på ökat miljöpolitiskt tryck.

Mårald, Sandström och Nordin et al. utgår från en kritik av det senare sociala kontraktet (t.ex. s. 1–3). Sedan 1990-talet har det till skogsbrukets produktionsmål lagts ett stort antal mål, bland annat om bevarad biologisk mångfald. Författarna är inte kritiska till ambitionen i sig men framhåller

att skogsnäringen eller, som de benämner den, *skogsarenan* har karaktäriserats av ”målinflation”, minskad implementering och ett vidgande gap mellan skogens styrning och faktiska skötsel. Målens mångfaldigande sammanföll nämligen i tid med avreglering och etableringen av mjuk skogsvårdslagstiftning, och vilar således på en slags frivillighet. Här argumenterar Mårald, Sandström och Nordin et al. i stället för ”reflexivt skogsbruk” (*reflexive forestry*) vilket baseras på bland annat historie- och framtidsforskning, dialog mellan olika slags aktörer och lokala speciallösningar. Angreppssättet integrerar kritisk reflektion med den mer handlingsorienterade tradition som historiskt dominerat skogsnäringen. Därigenom menas det ha potential att bearbeta gapet mellan styrning och skötsel och grunda för ett nytt socialt kontrakt.

Mitt omdöme av den historiska delen – som utgör ett av de ben slutsatserna om reflexivt skogsbruk vilar på – är generellt mycket gott. Monografins ärende, att mobilisera historien för en samtida diskussion, medför en översiktlig och bred framställning. Många idéer, praktiker och aktörer har därför fått väljas bort. Jag kan möjligen sakna en tematisering av den historieskrivning som utvecklats inom skogsnäringen från till exempel botanisten Carl Malmströms *Hallands skogar under de senaste 300 åren* (1939) – med tanke på den vikt Mårald, Sandström och Nordin et al. fäster vid historisk forskning för det reflexiva skogsbruket (131 f.). Annars finns inte mycket att anmärka på. Författarna fångar in en mängd historiska teman ur den svenska skogens moderna historia, från skötseltekniker till vetenskapshistoriska och storpolitiska strömningar, i en distinkt struktur. Inte minst framstår begreppet socialt kontrakt som produktivt för att placera in skogsnäringens förändringar i ett större historiskt sammanhang. Med sin rika litteraturlista utgör monografen dessutom en god ingång till aktuell skogshistorisk forskning – ett fält där ett flertal idé- och lärdomshistoriker bidragit. Att få en dylik samlad bild av den svenska skogens förflutna är välkommet.

Jimmy Jönsson

Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå

Vetandets världar

Christer Nordlund: *Vetandets världar. Texter om vetenskap, kultur och historia*. Umeå: h:ström – Text & Kultur, 2019. 354 s. ISBN 978-917-327-257-5, hft.

Akademiska genrer är ett artrikt släkte. Avhandlingar, redigerade antologier, tidskriftsartiklar, forskningsmonografier, festskrifter, läroböcker med flera är väletablerade i den lärda trädgården. Något som dock tycks synas allt mer sällan är samlingar av redan publicerade texter av en och samma författare,

buketter med bidrag från olika sammanhang som samsas inom samma pärmar. För några decennier sedan tycktes forskare inom humaniora som appellerade till bredare kretsar då och då komma ut med kollektioner av detta slag. Ofta, får man tro, på anmodan av hugade redaktörer. I dag är det tyvärr inte lika vanligt. Många vill nog se det som ett tecken på vikande konjunkturer för humaniora under senare decennier. Möjligen beror det också på att publiceringshetsen, där endast sakkunniggranskade forskningsartiklar på engelska tycks räknas, sänker incitamenten till att ge ut textsamlingar på svenska. Eller så hindrar Jantelagen. Kanske har också de ökande tekniska möjligheterna att relativt enkelt söka och läsa en författares olika arbeten digitalt inneburit att den här typen av retrospektiva samlingsvolymerna lite förlorat sitt värde. Trots detta består innehållet i *Vetandets världar* just av ett antal av Christer Nordlunds publicerade alster, inte sällan från dagspress, som i några enstaka fall också inbegriper artiklar samförfattade med kollegor.

Sammanlagt handlar det om cirka trettio kortare och ibland lite längre texter ordnade i sex teman: bildningsresan, marken, kroppen, kändisarna, bilderna och kunskapspolitiken. Som man nog får räkna med spretar det ännu lite mer än så och vad vissa bidrag har för anknytning till ett visst tema är ibland omöjligt att avgöra. Exempelvis hade nog en essä om prioritetstriderna kring gensaxen CRISPR/Cas9 som placerats i delen om bilder kunnat passa lika bra under rubrikerna "Kroppen", "Kändisarna" eller varför inte "Kunskapspolitiken". Knappt hälften av texterna är vad man kan kalla extensiva recensioner, resonemang som tar sin utgångspunkt i en specifik bok för att föra ett mer allmänt resonemang snarare än att noggrannare beskriva och värdera innehållet. Andra är mer essäliknande som den om den tidiga endokrinologin. Här finns till och med en mer än femton år gammal intervju med vetenskapshistorieprofessorn i Uppsala, Tore Frängsmyr.

Som synes innehåller boken lite av varje med något för alla och envar, en bredd som väl speglar den typiske idéhistorikerns palett än i dag, specialisering och förändrade meriteringskrav till trots. Det innebär att alla nog kan hitta en personlig favorit, något som överraskar och kittlar mer än annat. Min är en text om snus med karaktär av populariserad projektansökan som samtidigt exemplifierar medicinsk forskning och handelspolitik i skön förening. Nordlund är verkligen ingen Nördlund.

Vad har då texterna gemensamt, författaren förutan, kunde man kanske fråga sig. Jodå, här finns trots allt något sammanhållande, nämligen att beskriva forskning i allmänhet och naturvetenskap i synnerhet som en i grunden "mänsklig aktivitet som drivs av en kombination av intellektuell och materiell kultur" (8). Texterna speglar väl utgångspunkten, att idéhistoria och vetenskapshistoria är både roligt och relevant. Eller mer korrekt, att det är roligt just för att det är relevant. Ämnet är viktigt eftersom det handlar om vilkoren för vår tids så kallade kunskapssamhälle. Och även om

budskapet nog känns igen av de flesta av *Lychnos* vetenskapshistoriskt intresserade läsare så är många kapitel läsvärda även för de redan frälsta eftersom de ofta är både välskrivna och associationsrika. Vad man kanske ändå ibland saknar är illustrationer, mest i de fall där fotografier är utgångspunkten eller rent av huvudföremålet, som texten om det kända svartvita fotografiet av James Watson, Francis Crick och deras modellbygge av DNA-spiralen. Ibland blir också tankespåren lite väl många och en del texter hade nog vunnit på större renodling. Men i sammanhanget är detta mer felfinneri som inte solkar huvudintrycket av gedigen populärvetenskap av bästa märke.

Det hela blir förstås inte sämre av att boken är vackert formgiven med en av Helmer Osslunds landskapsmålningar på omslaget och en inlaga som ger en gedigen känsla. Här finns också alfabetiskt ordnade litteraturlistor till de olika texterna för den som vill läsa mer även om det inte kan vara helt lätt för en lekperson att koppla samman en specifik tankegång med rätt referens, i en del fall i det närmaste omöjligt. Något som höjer värdet ytterligare är personregistret i slutet av boken. Även om detta är inte bara är garnityr, utan tillägg som väsentligen höjer läsbarheten, är varken beläggen eller sökbarheten nu det avgörande. I stället är det att förmedla glädjen med idéhistoriska perspektiv på en av vår tids största resursslukare och samhällskraft, nämligen vetenskapen och dess utövare.

Thomas Kaiserfeld
Lunds universitet

History of human genetics

Heike I. Petermann, Peter S. Harper & Susanne Doetz (red.): *History of human genetics. Aspects of its development and global perspectives*. Cham: Springer International Publishing, 2017. 576 s. ISBN 978-3-319-51782-7, inb.

De drygt trettio bidragen i denna mastiga antologi härstammar från en serie internationella workshops, arrangerade mellan 2003 och 2016, där olika aspekter av humangenetikens utveckling och praktiska betydelse ventilerades. Utmärkande för dessa workshops i kölvattnet av Human Genome Project var en önskan att skapa möten och utbyten mellan professionella historiker, bioetiker och forskare och praktiker inom medicin och genetik från olika delar av världen. *History of Human Genetics* består följaktligen av en brokig samling texter. De handlar om allt från epikureisk naturfilosofi, klassisk mendelsk ärftlighetslära och eugenik-relaterad fältforskning till genetisk kartläggning, etiska frågor och sentida förhållanden mellan genetik, medicin och politik liksom mellan sjukvård och patienter. Möjligheten att dokumentera humangenetikens historia genom muntliga källor,

utövare såväl som patienter och deras anhöriga, är ett annat område som tas upp. Det är på det viset en utomordentligt rik bok. De flesta bidragen innehåller gedigna historiska och kulturteoretiska analyser, som bidrar till en fördjupad förståelse av detta i grunden komplexa och politiskt sprängladade kunskapsområde, men det finns också texter som påminner om rena verksamhetsberättelser, som är fulla med teknisk jargong och utan specifika frågeställningar.

Även om det obestriddigen finns ett värde i att låta skilda kompetenser och intressen mötas och krocka är det den vida geografiska spännvidden, bortom den anglosaxiska världen, som utgör bokens främsta styrka. Visserligen ligger tyngdpunkten på de europeiska länderna, samtidigt som exempel från bland annat Asien saknas, men det räcker ändå långt för att belysa betydande skillnader, exempelvis mellan katolska och protestantiska kulturområden, och mellan länder som präglats av liberala, kommunistiska respektive nationalsocialistiska regimer. Detta gäller inte bara varierande institutionella och organisatoriska villkor utan också hållningen till ärftliga faktorer i ett vetenskapligt, medicinskt eller samhällsligt perspektiv liksom synen på eugenik som social och/eller medicinsk verksamhet. Därtill har förekomsten av ärftliga sjukdomar inte sällan en geografisk dimension.

Bokens mest konserverade kapitelbukett handlar om genetisk rådgivning i teori och praktik: från dess historiska rötter i en populationsinriktad och bitvis rasistiskt färgad samhällshygienisk rörelse till dess utveckling som klinisk specialitet inom ramen för en individ- och familjecentrerad medicinsk genetik från 1950-talet och framåt; själva uttrycket ”genetisk rådgivning” myntades 1947. Här presenteras välgrundade fallstudier från Sverige (av Maria Björkman och Anna Tunlid), Östtyskland, Västtyskland, Tjeckoslovakien, Österrike, Belgien, Grekland, Mexiko och Israel, vilka sammantagna möjliggör intressanta komparationer. Många olika företeelser uppmärksammas, däribland etableringen av tekniker i syfte att upptäcka kromosomavvikelse hos foster (som Downs syndrom) samt abort som en utväg i sådana fall, något som snart blev rutin i bland annat Sverige. En annan praktik som snabbt blev utbredd var så kallade PKU-prov, som inledningsvis infördes för att fånga upp spädbarn som fötts med den sällsynta sjukdomen fenylketonuri men som med genetikens utveckling fått ett allt större potentiellt användningsområde. Avdelningen inbegriper också tänkvärda inlägg om den genetiska rådgivningens värdegrund tillika utmaning: att informera och stödja på en lämplig nivå, utan att varken föreskriva åtgärder eller lämna den diagnostiserade patienten ensam i sitt ofta svåra beslutsfattande.

Det bestående intrycket från dessa studier är att det i många fall är rimligt att tala om en tydlig förändring över tid. Med kanske främst situationen i Frankrike i åtanke sammanfattar medicinhistorikern Jean-Paul Gaudilliere förändringen på följande vis: ”Eugenic counselling was about pedigrees,

populations, hygiene, unfit progeny and advice against reproduction. Genetic counselling became a question of genes and metabolism, clinical encounter, patient's demands and hospital infrastructure. The replacement of the former by the latter was a matter of changing science, changing targets, changing organization and changing tools" (568). Samtidigt visar dessa studier att övergången från det ena till det andra, inklusive ett tydligt distansering från ett i flera avseenden mörkt förflutet, var en utdragen process som tog sig delvis olika uttryck i olika länder. Tydligt kunde somliga läkare och forskare som gjort karriär i en rashygienisk tradition före andra världskriget utan större problem därefter fortsätta sina värv i nya miljöer, om än under en ny namnskyt. I Grekland däremot grundades "Hellenistiska samfundet för eugenik" så sent som 1953, dock utan rashygieniska övertoner. Granskar man de moderna vårdsystemen för att diagnostisera ärftliga sjukdomar och möjliggöra aborter ska man vidare finna, att det bakom principen om frivilliga val för individen också funnits kalkyler som främjat dessa system på samhällsekonomiska och biopolitiska grunder.

Avslutningsvis kan man konstatera, att humangenetiken och den genetiska rådgivningen under de senaste decennierna främst har använts för att utforska, upptäcka, undvika och hantera genetiskt betingade sjukdomar och vad som uppfattats vara avvikelser från det normala. Huruvida nya gentekniker, som CRISP/Cas9 och dess efterföljare, kommer att leda till genterapier som även kan användas i syfte att förbättra och "förädla" fullt friska och normala tillstånd återstår att se. Kanske är vi på väg in i en ny epok där eugenik i ordets klassiska mening faktiskt blir möjlig.

Christer Nordlund

Umeå universitet

Polarforskaren som strandade i Kina

Jan Romgard: *Polarforskaren som strandade i Kina. Johan Gunnar Andersson & de svenska Asienexpeditionerna*. Stockholm: Fri tanke, 2018. 416 s. ISBN 978-91-88589-02-6, inb.

Tiden efter Qingdynastins fall 1911 var ett skede i Kinas historia av inrikespolitisk turbulens, världskrig och japanska krigshot. En rad svenska kina-kännare befann sig då i landet, däribland Erik Nyström och Bernhard Karlgren, och snart också den som mer än någon annan kom att bidra till svensk-kinesiskt samarbete inom geologi. I blickpunkten för Jan Romgards bok är geologen och polarforskaren Johan Gunnar Andersson som under 1900-talets första årtionden lyckades bygga upp ett anmärkningsvärt svensk-kinesiskt forskningssamarbete och gjorde flera viktiga paleontologiska,

paleoantropologiska och arkeologiska fynd i Kinas utforskade geologiska lagerföljder. Genom det delvis biografiska upplägget låter framställningen oss följa Anderssons verksamhet i landet, med projekt och utgrävningar, därtill en och annan glimt från privatlivet. Någon gång dyker polarminnen upp, bland annat från den dramatiska övervintringen i en stenhydda vid Hoppets vik i Antarktis 1903, där han och två kamrater samlade växtfossiler och livnärde sig på pingvinsoppa. Men någon fullständig biografi är det inte, och är inte heller ämnad som sådan. Hans bakgrund, utbildning, tidigare forskning och polarfärder lämnas mestadels därhän. Fokus ligger i stället på svenskt forskningssamarbete med ett land utanför Europa.

Johan Gunnar Andersson kom till Kina i maj 1914, blev rådgivare till Kinas regering i gruvfrågor, och hade som uppgift att bland annat kartlägga järn- och kolförekomster i det väldiga för industriella syften oexploaterade landet. Redan samma år gör han undersökningar i Västra bergen. På så sätt deltog han i moderniseringen av Kina som ett led i utvecklingen mot ett industriland. Andersson gjorde en stor insats för att bygga upp ett forskningssamarbete mellan Kina och Sverige för studiet av Kinas naturhistoria. En av Anderssons viktiga insatser var att bygga upp en geologisk undersökning efter svensk modell. Sinologen Jan Romberg har tidigare skrivit avhandlingen *Embracing science. Sino-Swedish collaborations in the field sciences, 1902–1935* (2013). Det är just undersökningen av detta svensk-kinesiska samarbete för industri, forskning och utbildning som också är föreliggande boks främsta behållning. Vetenskapshistoriskt ger den en intressant inblick i det bilaterala forskningssamarbetet som resulterade i en rad upptäckter och fynd av dinosaurier, förmänniskor, målade lerkrukor och stenverktyg från Kinas förhistoria. Det är en begynnande vetenskaplig modernisering av landet som här tecknas mot bakgrund av 1900-talets omvälvande politiska historia. Geologerna balanserar mellan krig och fred, ekonomiska intressen och nationell vetenskaplig prestigekamp.

År 1915 träffade Andersson en person som kom att bli en av huvudpersonerna i den här historien, Ding Wenjiang, en kinesisk tjänsteman som snabbt kom att stiga i graderna, som blev en progressiv forskningschef och deltog energiskt i debatten. Uppfylld av en stark tro på den moderna vetenskapen verkade han för Kinas modernisering och internationalisering. Med Ding Wenjiang inledde Andersson ett fruktbart samarbete. De lade upp planer tillsammans för en nationell geologisk undersökning, med geologiskt museum och vetenskapliga tidskrifter, och projekt för kartläggningen av Kinas geologi och paleontologi. 1916 sade Andersson upp sig från sin trygga tjänst vid Sveriges geologiska undersökning och etablerade sig nu på allvar i Kina. Han föredrog fältundersökningar – att upptäcka och vara i det fria – framför att tyngas av enahanda skrivbordsjobb på en statlig myndighet. I ett brev från september 1919 skriver han: ”Jag har själv en härlig

tid här ute, lever en naturforskarens härliga fria liv och tänker stundom med undran på den tid då jag höll på att bli ett ämbetsmannapetrifikat vid Geologiska Byrån.” (195)

Andersson gav sig tillsammans med kinesiska forskare i kast med att undersöka Kinas naturhistoria, studerade fossila mollusker, ryggradsdjur och spåren av tidiga kulturer. Några av de stora upptäckterna vid den här tiden var de första vetenskapligt utgrävda dinosaurierna i Kina, i Shandong, samt arkeologiska utgrävningar i byn Yangshao. I en grotta utanför Zhoukoudian upptäckte österrikaren Otto Zdansky och kinesen Liang Qichao 1926 den så kallade pekingmänniskan som kom att skriva om människans tidiga historia. Men forskningen innebar också motgångar, katastrofala förluster av fossiler, och ett ständigt navigerande i den politiska verkligheten. Geologin och arkeologin lästes in i en nationalistisk förståelse av människans och Kinas historia. Forskningen om pekingmänniskan och Yangshaokulturens ursprung berörde Kinas identitet, om hur de första kulturerna uppstått i Kina, om jordbrukets och metallframställningens uppkomst. Forskningen väckte också nationalistisk kamplust. Några amerikanska forskare vid The Museum of Natural History i New York gav Andersson och hans medarbetare internationell konkurrens om Kinas naturhistoria, vilket ledde till en vetenskaplig kapplöpning om människans ursprung i Asien. Av vikt för att kunna genomföra forskning, då som nu, var det ständiga behovet av forskningspengar, att samla in medel för att möta den hårdnande konkurrensen. Här finns också en koppling mellan svensk polarforskning och Kina. Medel för Antarktis utforskning styrdes över till kinaforskningen. Det fanns också vetenskapliga frågor som knöt samman polarvärlden med Kina, frågor kring kontinentaldriftsteorin och klimatförändringarna.

Forskningsamarbetet med Kina kom att fortgå i flera decennier och blev framgångsrikt. Sverige blev en världsledande nation inom Asienforskningen. Stockholms högskola, Naturhistoriska riksmuseet och Uppsala universitet involverades i det svensk-kinesiska forskningsamarbetet. 1918 kom den förste kinesiske utbytesstudenten i Sverige, Zhou Zanheng, till Stockholm för studier vid Naturhistoriska riksmuseet. Även Ding Wenjiang besökte Sverige, Stockholm och gruvorna i Kiruna och Grängesberg. Johan Gunnar Anderssons verksamhet i Kina, hans liv och arbete speglar samtidens tro på vetenskapen för en bättre framtid, men också en förändring från 1800-talets polarhjältar som drevs fram i nationalistisk anda mot vetenskapliga hjältedåd, till början av en ny tid av långsiktiga, internationella vetenskapliga samarbeten.

David Dunér

Lunds universitet

Being with the dead

Hans Ruin: *Being with the dead. Burial, ancestral politics, and the roots of historical consciousness*. Stanford CA: Stanford University Press, 2018. 249 p. ISBN 978-1-5036-0776-7, hft.

Ärendet är storslaget men genomförandet försiktigt och rigoröst i Hans Ruins studie om förhållandet mellan de döda och de levande. Ruin, professor i filosofi vid Södertörns högskola, har i ett flertal verk ägnat sig åt den fenomenologiska traditionen, men också åt frågan om historievetenskapens filosofiska grundvalar. I *Being with the Dead* sammanfattas hans senaste års vetenskapliga verksamhet, intimt förknippat med forskningsprogrammet "Time, Memory, and Representation", i ett verk som i mycket vilar på Martin Heideggers tänkande. Med ett uttryck lånat från *Sein und Zeit*, "Mitsein mit dem Toten" (medvaro med den döde) ställer Ruin sin forskningsfråga: vad innebär det att vår tillvaro inte bara riktas mot framtiden utan även vänder sig bakåt mot det förgångna och att vi därför lever lika mycket med de döda som med de levande? Faktum är att Ruin redan 1994 i sin avhandling *Enigmatic Origins. Tracing the Theme of Historicity through Heidegger's Works* diskuterade uttrycket "Mitsein mit dem Toten". Nu tjugofem år senare prövas denna grundtanke, att vi lever lika mycket med de döda som med de levande, genom en detaljerad genomgång av filosofiskt, antropologiskt och arkeologiskt material i sju kapitel.

Det första kapitlet är en analys av filosofer som G. W. F. Hegel, Jacques Derrida och Jan Patočka; det andra studerar antropologiska teorier om begravningsriter; i det tredje kapitlet undersöks förfädersdyrkan; det fjärde belyser frågan om så kallad nekropolitik; det femte kapitlet granskar arkeologins möjlighetsbetingelse som en "benhusets hermeneutik"; det sjätte pendlar mellan att vara ett minutiöst resonemang om Odysseus resa till Hades och en analys av moderna historieperspektiv; det avslutande, sjunde kapitlet undersöker egyptisk döds kult och granskar kritiskt tankegången att modernitetens människa har förlorat kontakten med de döda.

Det gemensamma för materialet som undersöks är således tematiseringen av de levandes relation till de döda och boken bryter tydligast ny mark när Ruin undersöker icke-filosofiskt material. Då blir det uppenbart att studien syftar till något så ambitiöst som att utveckla en sekulär, transkulturell och ontologisk teori om vad det innebär att människor i skilda historiska sammanhang står i en relation till det förgångna. Läst på det sättet är Ruins bok inte en idéhistorisk studie utan just en filosofisk teori om de levandes relation till de döda. Den här teorin får emellertid åtminstone tre konsekvenser för den vetenskapliga diskussionen om historien som sådan.

Den första konsekvensen är ontologisk. Livets ändlighet medför av nöd-

vändighet att historiens grundbetingelse är vår relation till de döda och därmed till den värld som en gång var. Detta innebär, menar Ruin, att varje arkeologiskt och historiskt arbete implicerar något inte sällan otänkt – för att använda ett heideggerskt begrepp om en sorts omedveten tankegång – om det förgångnas efterliv. Det är detta otänkta som Ruin undersöker genom att luckra upp gränsen mellan nuet och det förgångna och visa hur de levande och de döda är sammanbundna i olika former av gemenskaper.

Den andra konsekvensen är politisk. Ruin lånar begreppet nekropolitik från filosofen Achille Mbembe men vidgar det genom att visa att vårt vardagliga umgänge med de döda inte sällan har en politisk klangbotten. Det är ingen nyhet att nationer och stater bygger sina mytologier på de döda, men då varje liv för Ruin djupast sett är en relation med såväl de döda som de levande kan detta perspektiv inte reduceras till någon politisk konservatism, som till exempel G. K. Chestertons tankegång att traditionen är de dödas demokrati. Varje liv, det må levas i enlighet med någon politisk eller religiös tradition eller ej, står i förhållande till de döda som inte sällan utsluts ur de levandes gemenskap just genom ett okritiskt bevarande av politiska och religiösa traditioner.

Den tredje konsekvensen är mer specifikt modernitetshistorisk. Ruin menar att det bland antropologer, historiker och filosofer så länge ifrågasatta fenomenet med förfädersdyrkan bland så kallade primitiva folk lever vidare långt efter dess påstådda ursprung i den mänskliga kulturens begynnelse och förhistoria. Ruin är därför också tveksam till om vi verkligen bör se den moderna människan som någon som så att säga förlorat kontakten med de döda, vilket exempelvis egyptologen Jan Assmann gör. Enligt Ruin blottlägger inte minst den moderna historievetenskapen en relation till det som en gång har varit som stundtals påminner om äldre kulturers liv med de döda förfäderna. Sociologiskt sett, menar alltså Ruin, har historievetenskapen vid avgörande tillfällen en existentiell grundstruktur som liknar äldre former av förfädersdyrkan, och mer generellt uppenbarar sig de dödas relation till de levande i dag fortfarande i frågorna om arv och överlevande.

Sammantaget är *Being with the Dead* en imponerande och vackert skriven studie, som dock kan vara något torr i vissa av bokens mer detaljerade utläggningar. Studiens främsta styrka, försöket att utveckla en generell teori om de levandes relation till de döda, kan också bli dess svaghet. Utan att hemfalla åt en heideggersk egentlighetsjargong bör man ställa frågan om varje historisk relation verkligen är en relation till det som varit och inte, i snävare mening, en relation till de levandes uppfattning av det som varit. Ruin är förstas medveten om denna skillnad, men om en sådan differentiering är möjlig kanske man, exempelvis med Assman, ändå bör fråga sig om inte det Heidegger beskrev som en sorts varaglömska medför en glömska hos många av oss av att det faktiskt fanns människor, levande människor, före oss

och än mer att det, förhoppningsvis, kommer att finnas människor efter oss.

Genom att hävda att vi moderna kan utveckla en sekulär men likväl existentiell relation till de döda blir emellertid Ruins bok något mer än en deskriptiv teori om historiens ontologiska grundvalar. *Being with the Dead* är en sekulär meditation över hur vi i dag, med hjälp av samtida resurser, kan utveckla ett liv som inte enbart gör det möjligt att minnas de döda utan som också ställer oss inför insikten att även vi snart tillhör denna väldiga skara som, åtminstone för vår blick, tycks för evigt försvunna och därför hemsöker historikerna såsom de som en gång var. Med detta sagt öppnar sig också en horisont som jag tycker att det vore intressant om Ruin ville undersöka närmare, och som i denna bok främst diskuteras i sista kapitlet, nämligen frågan om odödlighet och evigt liv. Vad innebär tanken på att de döda helt enkelt har ett annat liv för Heideggers ”Mitsein mit dem Toten”? Vad betyder exempelvis tanken på uppståndelsen, Platons teorier om själens odödlighet, eller för den delen samtida transhumanisters förhoppningar om att vi kan avskaffa döden för en ontologi som börjar och slutar med livets ändlighet? Är detta enbart ett nihilistiskt förkastande av denna värld, som Nietzsche och kanske även Heidegger menar? Eller finns det en dold nekropolitik här som antyder att hoppet om ett liv efter döden kan innebära något annat än vår vilja att överleva vår ändlighet i det arv som vi ger till de efterkommande, nämligen hoppet om de dödas förlossning? För, som Walter Benjamin en gång skrev, det är enbart ”det hopp om förlossning som vi hyser för alla döda [...] som rättfärdigar odödlighetstron”. Tron på odödlighet får ”aldrig [...] inspireras av den egna existensen” och därmed, kan vi anta, inte heller av den äregiriga och mänskligt, alltför mänskliga, viljan att leva vidare i de som kommer efter oss.

Mårten Björk

Oxford University